

Demokratins motståndare

Olof Petersson

Rapport till Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, MSB

April 2015

Innehåll

Förord 2

1 Motståndet mot demokratin 3

Motstånd respektive kritik: en viktig skillnad 4

Demokrati: ett historiskt undantag 5

Dagens diktaturer 9

Metodfrågor 10

2 Demokratimotståndets värdegrund 12

Demokratin: inte möjlig, inte önskvärd? 12

Anarkister och förmyndare 13

Tvärtom, meningslöst och äventyrligt 14

Människosyn 15

Extremism 17

3 Antidemokratiska riktningar 20

Ideologiska konfliktdimensioner 20

Vänsterextremism 22

Högerextremism 26

Teknokratisk elitism 31

Grön extremism 33

Auktoritär sekularism 36

Teokrati 39

Centralism 42

Anarkism 44

Åtta varianter av extremism 46

4 Angrepp mot den demokratiska processen 48

Angrepp mot medborgarna 49

Angrepp mot folkstyrelsen 50

Angrepp mot lagstiftningen 52

Angrepp mot rättskipningen och förvaltningen 53

Sammanfattning 53

5 Demokrati och extremism 56

Politisk extremism 56

Demokratins måttfullhet 58

Kunskap 58

Förord

Ett av målen för Sveriges säkerhet är att värna ”förmågan att upprätthålla grundläggande värden som demokrati, rättssäkerhet samt mänskliga fri- och rättigheter”.¹ Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, MSB, har ett övergripande systemansvar när det gäller Sveriges säkerhet och därmed skyddet av den demokratiska rättsstaten.

På uppdrag av MSB har jag tidigare skrivit en rapport om värdet av den demokratiska rättsstaten. Avsikten var att bidra med kunskapsunderlag i arbetet med att utveckla och fördjupa kunskapen om hur aktörer inom samhällsskydd och beredskap kan närma sig och bygga förmåga att skydda demokrati, rättssäkerhet och mänskliga fri- och rättigheter.²

Diskussionen efter denna första rapport visade att det fanns behov att närmare kartlägga demokratins motståndare. På uppdrag av MSB har jag därför genomfört en studie av antidemokratiska riktningar. Jag har här i flera delar kunnat bygga på tidigare forskning, framför allt inom det statsvetenskapliga och idéhistoriska områdena. Men eftersom det, något överraskande, hittills inte funnits någon samlad översikt av detta slag innehåller rapporten också några nya bidrag till kunskapen om demokratins motståndare.

Jag vill tacka följande personer, som bidragit med värdefulla tips och synpunkter: Sverker Gustavsson, Axel Hadenius, Lauri Karvonen, Jonathan Kuyper, Leif Lewin, Aaron Maltais, Michele Micheletti och Johan P. Olsen.

Stockholm i april 2015

Olof Petersson

---

¹ Prop. 2005/06:133, s. 44.

² Olof Petersson (2014), *Att värna den demokratiska rättsstaten*. Rapport MSB706, maj 2014.

1 Motståndet mot demokratin

Abu Musab al-Zarqawi var ledare för al-Qaida i Irak, en organisation som senare ihop med andra grupperingar bildade vad som numera är känt som Islamiska staten, IS. Deras extrema tolkning av salafistisk islam yttrar sig i grymheter, massakrer och en hänsynslös förföljelse av oliktankande.

I en radiointervju 2005 gjorde Abu Musab al-Zarqawi klart att han hade en alldeles bestämd huvudmotståndare: demokratin. Intervjun visade att han hade mycket klart för sig vad demokrati innebär. På punkt efter punkt förklarade han varför hans islamistiska doktrin stod för en motsatt uppfattning:³

”Demokrati grundas på uppfattningen att makten kommer från folket, också den lagstiftande makten, vilket innebär att det är människan som är lagstiftare, inte Allah. Detta är i sig en hädelse, eftersom det strider mot Tawhid (tron på en odelbar gud).”

”Demokrati grundas på trosfrihet och religionsfrihet, vilket tillåter människor att välja vilken tro eller religion som helst, när som helst, vilket leder till att man dyrkar andra gudar än Allah, vilket är en dödssynd.”

”Konflikter läggs fram inför människor för att de ska bilda sig en egen uppfattning och själva döma.”

”Demokrati grundas på yttrandefrihet, oavsett vilket uttryck den kan få, inklusive förolämpningar mot religionen.”

”Demokrati grundas på en uppdelning mellan staten och religionen, vilket strider mot principerna i islam, som är religion och lag.”

”Demokrati grundas på politiska partier och grupper, oavsett ideologi och etisk bakgrund. Detta innebär att partier som hädar erkänns som legitima och därmed accepteras deras existens och deras spridande av hädelsepropaganda, vilket strider mot islams lagar.”

---

³ Citerad i David Aaron (2008), *In Their Own Words. Voices of Jihad: Compilation and Commentary*. Rand Corporation, www.rand.org, sid. 145 ff. Abu Musab al-Zarqawi dödades i Irak 2006 under en amerikansk flygattack.

”Demokrati grundas på att få fram majoritetens åsikt. Även om majoritetsuppfattningen är korrupt så vinner den kraft och blir oomtvistlig. Detta står i strid med islams principer, som utgår från fasta lagar och som inte lämnar utrymme för misstag.”

Al-Qaida och Islamiska staten har förklarat sig som medvetna och hängivna motståndare till demokratin. Men islamistiska extremister är inte de enda som attackerar demokratin. Vid olika tider och olika platser har det funnits politiska rörelser som inte bara argumenterat för en annan samhällsordning utan också gått till direkta angrepp på demokratins principer, institutioner och anhängare.

Ett effektivt försvar för demokratin kräver en sakligt baserad kunskap om de riktningar som ifrågasätter och bekämpar demokratin. Denna rapport vill bidra med fakta om demokratins motståndare.

Motstånd respektive kritik: en viktig skillnad

Att avgränsa vilka som är demokratins ”motståndare” är lika viktigt som vanskligt. Å ena sidan är risken att gränsen dras för snävt, att endast dagsaktuella och spektakulära former av antidemokratiska yttringar beaktas. Å andra sidan kan begreppet ”motståndare” ges en alltför vidsträckt innebörd. I debattens hetta kan åsikter eller personer betecknas som ”hot mot demokratin”. Det finns ibland en tendens att beteckna den egna uppfattningen som ”demokratisk” och den motsatta som ”odemokratisk”.

En gång i tiden hade ordet demokrati en starkt negativ betydelse, ungefär liktydigt med pöbelvälde. Sedan 1900-talets mitt har demokrati däremot blivit ett positivt värdeladdat ord. Även envåldshärskare och förtryckare försöker i dag ge sig själva ett sken av demokrati. Även bland demokratins anhängare finns olika meningar om vad som närmare bestämt ska menas med folkstyrelse, som är den direkta översättningen av grekiskans *demos* (folk) och *kratein* (styrelse).

Hur ska man då definiera demokrati? Ett aktningvärt försök att formulera demokratins grundsatser gjordes strax efter kalla krigets slut, då stats- och regeringschefer i Paris enades om ett antal grundläggande principer. Parisstadgan 1990 innehåller följande centrala formuleringar:⁴

Mänskliga rättigheter och grundläggande friheter tillkommer alla människor från födseln, de är oförytterliga och garanterade i lag. Det är en regerings främsta plikt att skydda och främja dem. Respekten för dem utgör ett väsentligt skydd mot en övermäktig stat. Att iakttä dessa

---

⁴ Parisstadgan för ett nytt Europa. ESK/OSSE, Paris, november 1990.

rättigheter och friheter och att till fullo utöva dem utgör själva grunden för frihet, rättvisa och fred.

Ett demokratiskt styrelseskick grundar sig på folkets vilja, vilken regelbundet kommer till uttryck i fria och rättvisa val. Demokratins fundament utgörs av respekten för människan och rättsstaten. Demokratin utgör det bästa skyddet för yttrandefrihet, för tolerans av alla grupper i samhället och för lika möjligheter för envar.

Demokratin, som till sitt väsen är representativ och pluralistisk, medför ansvar inför valmanskåren, en förpliktelse för myndigheterna att följa lagen och en opartisk rättskipning. Ingen står över lagen.

Även om det råder en bred enighet om demokratins grundprinciper återstår många praktiska problem. Statsvetaren Robert Dahl har talat om den demokratiska teorins ”dolda nyckelproblem”. Vad innebär egentligen ”folkstyrelse”. Vilka ska utgöra ”folket”? Vad innebär det att folket ”styr”? Dahl skiljer mellan å ena sidan demokratins antagonister och å andra sidan ”de välvilliga kritikerna”.⁵

Det är i detta avseende som demokratin skiljer sig från andra styrelsesätt. Demokratin är ett öppet system, öppet för självkritik, lärande och utveckling. Att kritisera demokratin, inom det demokratiska systemets ram, är att bidra till en vital och levande samhällsordning.

Det gäller alltså att dra en gräns mellan å ena sidan demokratins interna diskussion, den legitima och nödvändiga självkritik som går ut på att utveckla och förnya demokratin, och å andra sidan de externa angrepp som skadar demokratins fundament, såsom medborgarnas fri- och rättigheter, fria val och rättsstat, och som syftar till att ersätta demokratin med något annat styrelsesätt.

Demokrati: ett historiskt undantag

Berättelser om demokratins historia börjar ofta i antikens Grekland och ger sedan exempel på olika uttryck för folkstyrelse genom århundradenas lopp. Men i ett långt historiskt perspektiv är dessa demokratiska exempel bara undantag som dessutom hade sina begränsningar och inskränkningar.

---

⁵ Robert A. Dahl (1999), *Demokratin och dess antagonister*. Ordfront, Stockholm. Boken är en översättning av *Democracy and its Critics*, Yale University Press, New Haven 1989.

I det antika Aten kunde stadens fria män delta i styrelsen genom folkförsamlingar, domstolar och val till ämbetsmannaposter. Kvinnor och slavar var dock uteslutna från denna tidiga form av medborgarstyrelse. Misshagliga medborgare kunde landsförvisas om de ansågs hota sammanhållningen i staden.

Åtskilliga av det medeltida Europas städer utvecklade former som gav invånarna inflytande över beslut och finanser. Men deltagandet brukade vara avgränsat till vissa adelssläkter eller till yrkesutövare som hade burskap i stadens skrän.

Norden har visserligen en lång tradition av menighetsstyrelse i form av ting och lokal självstyrelse men också i dessa fall var det mäktiga män som dominerade och med kungamaktens expansion krympte utrymmet för den lokala friheten.

Dessa tidigare utslag av medborgarstyrelse kan vara viktiga när man söker den moderna folkstyrelsens rötter men kan inte undanskymma det faktum att det stora flertalet samhällsformer under mänsklighetens historia inte har varit demokratier.

I historisk sociologi betecknar uttrycket ”traditionell styrelse” en samhällstyp som varit vanligt förekommande i skilda delar av världen. Samhället var här organiserat som en familj med fadern som överhuvud. Faderns auktoritet härleddes från traditionen och ledarskapet gick i arv. Samhällets medlemmar stod i ett personligt lydnadsförhållande till härskaren.

Feodalismen blev vanlig under Europas medeltid och kan ses som en utvecklad variant av traditionell styrelse. Länsherren byggde sin makt på kungliga förläningar i utbyte mot krigstjänster. Inom sitt område upprätthöll adelsmannen sin auktoritet genom ett system av tjänster och gentjänster. I många fall hade länsherren också domsrätt över sina bönder och andra underlydande.

Även om länsväsendet var svagare utvecklat i Sverige än i många andra länder rådde här också en patriarkal rättsordning. Husbondeväldet innebar att fadern förvaltade hushållets egendom och var målsman för hustru, barn och trälar. Husagan, faderns rätt att kroppsligt bestraffa familjemedlemmar och tjänstefolk, avskaffades helt först 1920.

Monarki blev det normala styrelsesättet i de stater som bildades i Europa under senmedeltiden. Riket styrdes här av en enda person, som fått sin position genom arv och som härleddes sin makt från Gud. I den absoluta monarkin var kungen enväldshärskare. Den konstitutionella monarkin uppstod när parlament och domstolar började sätta gränser för den kungliga maktutövningen.

Det gemensamma för alla dessa fördemokratiska samhällsformer är att den enskilde individen var undersåte, inte medborgare. Vägen till dagens form av demokrati har varit lång och fylld av bakslag.

Vid sekelskiftet 1900 fanns det inte någon stat som var demokratisk i vår nutida mening, med rösträtt för både kvinnor och män. USA var en demokrati för vita män. I Sverige hade mindre än en femtedel av den vuxna befolkningen rätt att rösta i valen till riksdagens andra kammare. Stora delar av Afrika och Asien bestod av kolonier. Även länder i Europa saknade ännu nationell självbestämmanderätt. Finland var ett ryskt storfurstendöme och Norge befann sig i union med Sverige.

Tjugo år senare hade de gamla styrelseformerna brakat samman efter världskrig, revolutioner och folkliga resningar. Allmän rösträtt för kvinnor och män var verklighet, eller höll på att genomföras, i stora delar Europa. Parlamentariska styrelseformer innebar att folkmakt ersatte kungamakt och herremakt.⁶

Händelseutvecklingen under 1900-talets första årtionden bekräftade att demokratins historia inte är lugn och kontinuerlig utan uppvisar ryckiga och motsägelsefulla mönster. Långa perioder av stabilitet och långsamma förskjutningar kan avlösas av snabba och genomgripande omkastningar. Omvälvningar kan framkalla motrörelser.

Ett sätt att skapa överblick är att skildra demokratins historia som en serie stora vågor. Den amerikanske statsvetaren Samuel Huntington har delat in den moderna demokratins utveckling i tre vågor med två mellanliggande perioder av antidemokratiska motreaktioner.⁷

Den första demokratiseringsvågen inleddes i slutet av 1700-talet med den amerikanska självständighetsförklaringen 1776 och den franska revolutionen 1789. I början av 1800-talet ökade kraven på utvidgad rösträtt och mer makt till de folkvalda parlamenten. Mot slutet av 1920-talet kunde ett drygt tjugotal av världens stater räknas som demokratiska, åtminstone i den meningen att de hade fria och allmänna val.

En antidemokratisk motreaktion följde på den första demokratiseringsvågen. Kommunisterna ville ersätta kapitalismen och den borgerliga demokratin med planhushållning och proletariats diktatur under ledning av ett kommunistiskt parti. Fascisterna vände sig mot liberalismens individualism och förespråkade en

---

⁶ Olof Petersson (2009), *Vår demokrati*. SNS Förlag, Stockholm, sid. 81.

⁷ Samuel P. Huntington (1991), *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press, Norman.

korporativ stat där olika samhällsgrupper enades under en stark ledare. Nationalsocialister såg den parlamentariska demokratin som en del av en kosmopolitisk, sionistisk konspiration och ville skapa ett etniskt homogent land enligt formeln ett folk, ett rike, en ledare. Demokratins idéer och institutioner var inte starkare än att de antidemokratiska riktningarna tog över makten i flera olika länder.

Den andra demokratiseringsvågen var en motreaktion mot denna motreaktion. Demokratins anhängare hade under några år hamnat i försvarsställning och underläge. När andra världskriget svängde mot en allierad seger började motståndsrörelser och överlevande planera för en fredlig och demokratisk värld. Åren efter andra världskriget återupprättades demokratin inte bara i Tyskland utan också i länder som Österrike, Italien, Frankrike, Belgien, Nederländerna, Danmark och Norge. En del regimer i Latinamerika kom också att demokratiseras. I början av 1960-talet var det främst tidigare kolonier i Asien och Afrika som införde demokratiska styrelseformer.

En ny antidemokratisk motreaktion följde som ett svar på de demokratiska institutionernas brister. Demokratin försvagades av förtroendekriser som skapade ett maktvakuum och gav utrymme för målmedvetna politiska grupperingar. Militärkupper avlöste varandra och utländska intressen skaffade sig inflytande, inte sällan genom korruption. Under 1960-talet försvann så gott som alla demokratier i Afrika och Latinamerika.

Den tredje demokratiseringsvågen inleddes i Sydeuropa. Den grekiska militärjuntan föll 1974. Samma år avsattes Portugals diktator och året därefter inleddes Spaniens övergång till demokrati. År 1989 markerade inledningen på en intensifierad fas i den pågående demokratiseringsvågen. På kort tid föll de kommunistiska regimerna i östra och mellersta Europa och Sovjetunionen upplöstes 1991. Under 1990-talets första år fick Europa en ny politisk karta och de nya demokratierna konsoliderades genom konstitutioner och institutionsbyggande. Den demokratiska vågen spred sig också till andra delar av världen. Efter den vita regimens fall i Sydafrika hölls år 1994 de första fria valen med allmän rösträtt.

Under de senaste åren har demokratin stagnerat i världen. Några länder, som Tunisien, har demokratiserats men det finns också flera länder där utvecklingen har gått i motsatt riktning. Enligt en beräkning 2015 kan 89 länder räknas som demokratiska medan 51 måste räknas som "ofria" medan ytterligare 55 befinner sig i en mellankategori ("delvis fria"). Räknat som andel av världens totala befolkning bor i dag 40 procent i demokratiska länder.⁸

---

⁸ *Freedom in the World 2015*. The Freedom House, freedomhouse.org.

Dagens diktaturer

En majoritet av människorna i dagens värld lever i länder som helt saknar demokrati eller där friheten är mer eller mindre inskränkt. Dessa odemokratiskt styrda länder uppvisar både likheter och olikheter.

Diktaturens gemensamma drag är de som bildar kontrast till demokratin. Staten styrs av en person eller en begränsad grupp. Insyn, offentlighet och yttrandefrihet är begränsad. Medborgarnas möjligheter att utkräva ansvar och påverka samhällsutvecklingen är kringskurna. Domstolarna kontrolleras direkt eller indirekt av den politiska makten. Oppositionella förföljs och sätts i fängelse.

I den statsvetenskapliga litteraturen finns olika sätt att dela in diktaturer i olika kategorier.⁹ En indelningsgrund tar fasta på hur starkt den politiska makten ingriper i samhällslivet.

Totalitära diktaturer styrs av ett politiska parti med en stark ideologisk övertygelse och strävar efter att kontrollera hela samhällslivet, ner till den enskilde individens tankar och vardagsliv. Begreppet ”totalitär” infördes som en gemensam beteckning för kommunismens Sovjetunionen, nationalsocialismens Tyskland och fascismens Italien.

Auktoritära diktaturer strävar också efter att kontrollera och bevara makten över statsapparaten men har inte lika långtgående ambitioner att detaljstyra hela samhällslivet. Francotidens Spanien mellan 1939 och 1975 och en del latinamerikanska länder brukar räknas till denna typ av diktatur. I stället för en regimtrogen och likriktad allmänhet strävar en auktoritära regim snarast efter ett avpolitiserat samhällsliv. Människor lämnas i fred så länge de inte utmanar eller hotar de styrande.

Man kan också dela in diktaturer med ledning av vem som är den dominerande aktören som kontrollerar staten.

Politiska partier blev den viktigaste maktfaktorn i 1900-talets totalitära diktaturer. Kommunistpartiet i Sovjetunionen och det nationalsocialistiska partiet i Tyskland är två exempel. Partiet är här ett instrument för ideologisk skolning och för att mobilisera befolkningen till stöd för de styrande.

Religiösa rörelser som kontrollerar statsmakten är en modern motsvarighet till äldre tiders teokrati (gudsvälde). Den som styr landet betraktas som en ställföreträdare för en gudomlig makt.

---

⁹ Lauri Karvonen (2008), *Diktatur. Om ofrihetens politiska system*. SNS Förlag, Stockholm.

Militären är i svaga stater ofta den dominerande maktfaktorn och kan ta över landets styrelse för kortare eller längre tid. Militärdiktaturer har varit särskilt vanliga i Afrika och Latinamerika. När det egyptiska folket valde det muslimska brödraskapets Muhammad Mursi till president 2012 dröjde det inte länge förrän militären tog makten genom en kupp.

En person kan ensam vara den dominerande aktören i en diktatur. Ett land som Saudiarabien styrs av överhuvudet i en familj och maktstrukturen liknar därmed det traditionella samhällets patriarkala system. Även ett land med kommunistisk inriktning kan i praktiken kontrolleras av en enväldshärskare. Ett exempel är Nordkorea som sedan 1948 styrs av tre generationer av dynastin Kim.

Även om det går en principiellt glasklar gräns mellan demokrati och diktatur är det alltså möjligt att skönja nyanser inom båda kategorierna. Det har exempelvis gjorts försök att gradera hur hårt en diktatur förtrycker befolkningen. Allra hårdast förtryck råder i de länder där invånarna saknar både politiska rättigheter och medborgerliga friheter. En genomgång av världens stater 2015 gav resultatet att tolv tillhör gruppen av ”de värsta bland de värsta”: Centralafrikanska republiken, Ekvatorialguinea, Eritrea, Nordkorea, Saudiarabien, Somalia, Sudan, Syrien, Turkmenistan, Uzbekistan, Tibet och Västsahara.¹⁰

Metodfrågor

En del av de metodproblem som är förknippade med samhällsvetenskaplig analys blir särskilt aktuella när man jämför diktaturer med demokratier. Ett sådant metodproblem går under namnet ”Nirvana-ansatsen”. Det innebär att man kontrasterar ett system som det *faktiskt* fungerar med ett annat system som det *idealt* är tänkt att fungera.¹¹ Det är alltså missvisande att jämföra diktaturens realiteter med den perfekta demokratimodellen. Lika missvisande vore det att dra slutsatser från en jämförelse mellan den parlamentariska demokratins grå vardag och något utopiskt alternativ till demokratin.

Analysen av diktaturenas politiska system försvåras också av begreppsglidningar. Det är sällan som enväldshärskare talar klarspråk. Tvärtom är propaganda och övertalning en viktig del av diktaturens maktsspråk. Ett mått på demokratins popularitet är att diktatorer gärna uppträder i lånade kläder. De Sovjetkontrollerade kommunistregimer som tillkom i Östeuropa efter andra

---

¹⁰ *Freedom in the World 2015*. The Freedom House, freedomhouse.org, sid. 20.

¹¹ Harold Demsetz (1969), ”Information and efficiency: another viewpoint”, *Journal of Law and Economics*, 12, sid. 1–22; Staffan Viotti (1979), ”Nirvana-ansatsen”, *Ekonomisk debatt*, årgång 7, nr 8, sid. 506–507.

världskrigets kallade sig själva för ”folkdemokratier”, vilket ordagrant skulle innebära att de hade en ”folkfolkstyrelse”.

Rysslands ledare har, som försvar mot anklagelserna för rättsövergrepp i det egna landet, utvecklat en egen doktrin om ”suverän demokrati”. Viss opposition accepteras men tillåts inte hota det styrande partiets politiska dominans. På motsvarande sätt har Kinas ledare presenterat en egen demokratiteori där ”socialistisk politisk demokrati” är ett centralt koncept. Den kinesiska doktrinen åberopar marxistisk teori och framhäver kommunistpartiets ledande roll.

Det finns all anledning att vara misstänksam mot en sådan uttänjning av demokratibegreppet. De ryska och kinesiska demokratitolkningarna har det gemensamt att de inte utvidgar utan tvärtom inskränker mänskliga rättigheter, pressfrihet och medborgarnas möjligheter att utkräva ansvar av de styrande. Initiativet till dessa omdefinitioner av demokratibegreppet kommer också från makthavare som skulle ha mycket att förlora på en verklig demokratisering.¹²

---

¹² Olof Petersson (2009), *Vår demokrati*. SNS Förlag, Stockholm, sid. 36.

2 Demokratimotståndets värdegrund

Varje makthavare tvingas förr eller senare motivera sitt maktinnehav. Varför ska andra människor lyda? På vilka grunder gör en härskare anspråk på att styra ett land? Det demokratiska samhällets legitimitet bygger på idén att medborgarna styr sig själva, antingen direkt eller genom valda representanter. Men denna folkstyrelsens grundtanke står inte oemotsagd. Det faktum att en majoritet av världens befolkning fortfarande lever i odemokratiska samhällen vittnar om att demokratins idéer har mäktiga motståndare. Diktatorer lägger ofta ner stora ansträngningar på att motivera sitt maktinnehav. Flera forskare har försökt att analysera demokratimotståndets värdegrund genom att systematisera det antidemokratiska tänkandets variationer.¹³

I en skildring av de mänskliga rättigheternas historia urskiljer Willy Strzelewicz fem olika slags huvudangrepp mot demokratin. Konservatismen och romantiken vände sig mot rationalismen och upplysningens ”mekaniska” samhällssyn. Marxismen såg rättighetsidéerna som uttryck för dolda klassintressen och borgerlig egoism. Biologismen hänvisade till utvecklingsläran och menade att naturens lagar innebar en obönhörlig kamp, förintelse och den svages undertryckande av den starke. Totalitarismen pläderade för individens underordning under den statligt kontrollerade samhällsordningen. Positivismen och den moderna vetenskapsteorin ifrågasatte den naturrättsliga grunden för de mänskliga rättigheterna och kunde därmed leda över till slutsatsen att makt är detsamma som rätt.¹⁴

Demokratin: inte möjlig, inte önskvärd?

Kort tid efter andra världskriget skrev den amerikanske statsvetaren David Spitz en bok där han satte in demokratimotståndets idéer i ett större perspektiv. Han sökte efter grundmönstren i det antidemokratiska tänkandet och fann att argumenten mot demokratin kunde samlas i två huvudgrupper. Enligt en uppfattning var demokratin inte möjlig. Enligt en annan uppfattning var demokratin kanske möjlig men den var hur som helst inte önskvärd.¹⁵

---

¹³ Närbesläktade tankemönster finner man i teorier om tyranni. Det är dock inte alltid som tyranni betraktats som motpol till frihet och demokrati. En tyrann har snarast betraktats som en härskare som kommit till makten på ett illegitimt sätt och som inte styr i det allmänna bästas intresse. Se t. ex. Roger Boesche (1996), *Theories of Tyranny from Plato to Arendt*. The Pennsylvania University Press, University Park, Pennsylvania.

¹⁴ Willy Strzelewicz (1983), *De mänskliga rättigheternas historia. Från den amerikanska oavhängighetsförklaringen till våra dagar*. Ordfront, Stockholm.

¹⁵ David Spitz (1965), *Patterns of Anti-Democratic Thought*. Andra upplagan. The Free Press, New York. Första upplagan utkom 1949.

De tänkare som anser att demokratin är omöjlig utgörs hos Spitz av den tankeriktning som brukar benämnas elitteoretiker. I början av 1900-talet framträdde flera intellektuella med ett anspråk på att på vetenskapliga grunder ha bevisat att alla samhällen, med en naturlags kraft, styrdes av ett litet fåtal personer, eliten. Folkstyrelsens idé skulle därmed vara en chimär och önskedröm.

Den tyske sociologen Robert Michels (1876–1936) formulerade vad han kallade ”oligarkins järnlag”. Efter att ha studerat de politiska partiernas interna organisation drog han slutsatsen att ett antal mekanismer obönhörligen ledde till successivt ökad maktkoncentration till partiets ledare. Samma mekanism var verksam i alla stora organisationer. Andra tänkare vid samma tid, som italienarna Vilfredo Pareto (1848–1923) och Gaetano Mosca (1858–1941) utvecklade snarlika teorier. Oavsett om det var organisatoriska mekanismer eller maktelitens konspirationer som var förklaringen blev slutsatsen densamma: eftersom varje samhälle är dömda att styras av en liten elit är demokratisering ett omöjligt projekt.

Den andra huvudvarianten av antidemokratiska teorier gick, enligt Spitz, ut på att demokratin inte var önskvärd. Aristokratiskt inriktade tänkare ansåg att de stora flertalet var inkompetenta att delta i samhällets styrelse eftersom de saknade kunskaper och intelligens. Den politiska makten borde därför läggas i de mest bildade och kunniga personernas händer. Aristokrati betyder ”de bästas styrelse”. Hos en del teoretiker förenades denna aristokratiska tanke med rasism. Vissa etniska grupper ansågs vara lägre stående och borde därför hållas utanför den politiska maktutövningen.

Vid sin genomgång av de tankeriktningar som argumenterade mot demokratin önskvärdhet fann David Spitz ett genomgående drag: synen på jämlikhet. Demokratin bygger på en likhetsprincip, vilket motiverar att alla medborgare har en, och endast en, röst oavsett inkomst, utbildning eller kön. Demokratins motståndare menar i stället att individer är av naturen olika och ingår i en hierarkisk ordning. Demokratin betraktas inte vara önskvärd eftersom den bryter mot denna traditionella och naturgivna ordning där olika samhällsgrupper har sin bestämda plats, antingen som underordnade eller som överordnade.

Anarkister och förmyndare

Också statsvetaren Robert Dahl har delat in demokratin motståndare i två grupper men hans indelning ser något annorlunda ut. Han urskiljer två ”radikalt

olika typer av invändningar” mot demokratin. Den ena är anarkismen, den andra är tanken på förmyndarskap.¹⁶

Anarkismens vision är ett samhälle som endast består av frivilliga organisationer, ett samhälle utan stat. Enligt Dahl hävdar den filosofiska anarkismen att eftersom en stat bygger på tvång och tvång till sitt väsen är något ont, så är också staten ond i sig. Därför bör staten avskaffas och ersättas med frivilliga organisationer. Även en stat som bygger på ett system med allmän rösträtt är i sig ond och kan därför inte göra anspråk på invånarnas lojalitet. Medborgarna har ingen förpliktelse att följa statens lagar.

Under rubriken ”förmyndarskap” (”guardianship”) samlar Robert Dahl tänkare, från Platon och framåt, som vänder sig mot tanken att vanliga människor kan tillvara sina egna intressen och än mindre förstå vad som ligger i hela samhällets intresse. Följaktligen måste statens styrelse överlåtas till förmyndare, en minoritet som i kraft av överlägsen kunskap och förmåga är särskilt kvalificerad. Denna tankeskola överensstämmer i stort sett med den aristokratiska riktning som David Spitz urskilde i sin undersökning av antidemokratiska teorier.

Tvärtom, meningslöst och äventyrligt

I en bred översikt över det antidemokratiska tänkandets varianter konstaterar den engelske statsvetaren Joseph Femia att det knappast är meningsfullt att tala om demokratins motståndare före franska revolutionen 1789. Dessförinnan hade tanken att statsmakten skulle utgå från vanligt folk knappast några anhängare och utgjorde inget hot mot dåtiden dynastier och sociala hierarkier. Antidemokratiska argument började utvecklas först när demokratin blev en verklig möjlighet.¹⁷

För att skapa överblick delar Femia in demokratins motståndare i tre kategorier. Han utgår från en tredelning som ekonomen Albert Hirschman har använt för att analysera ”reaktionärt tänkande”, som här betyder att ifrågasätta varje försök att förändra samhället genom politiska reformer. En av dessa tre varianter går ut på att varje försök till samhällsförändring leder till en motsatt effekt: allt går fel (”the perversity thesis”). Ett annat argument går ut på att reformförsök är meningslösa (”the futility thesis”). En tredje argumentationslinje är en extrem försiktighetsprincip: reformer är äventyrliga eftersom de kan få oväntade bieffekter (”the jeopardy thesis”).¹⁸

---

¹⁶ Robert A. Dahl (1999), *Demokratin och dess antagonister*. Ordfront, Stockholm.

¹⁷ Joseph V. Femia (2001), *Against the Masses. Varieties of Anti-Democratic Thought since the French Revolution*. Oxford University Press, Oxford.

¹⁸ Albert O. Hirschman (1996), *Den reaktionära retoriken. Konsten att argumentera mot alla samhällsförändringar*. Ordfront, Stockholm. Översättning av *The Rhetoric of Reaction. Perversity, Futility, Jeopardy*. Harvard University Press, Harvard 1991.

Tesen att allt går fel har varit vanlig hos konservativa tänkare. Samhället ses som en organiskt framväxt helhet som består av en komplex och oöverblickbar väv av förbindelser mellan människor. Om man börjar mixtra med samhällets ömtåliga organism riskerar man att släppa loss okontrollerbara krafter. Goethes berättelse om trollkarlens lärling, som förlorar kontrollen över sina magiska krafter, är en bild för denna pessimistiska syn på möjligheten att genom demokratiska beslut förändra samhället.

Meningslöshet har också varit ett vanligt argument mot demokratins reformambitioner. Företrädare för denna tankeriktning är elitteoretiker som Robert Michels, Gaetano Mosca och Vilfredo Pareto. De ansåg sig ha upptäckt de lagbundna mekanismer som gjorde att varje samhälle ofrånkomligen styrdes av ett litet fåtal. Michels och Mosca pekade på organisatoriska mekanismer bakom denna process medan Pareto främst intresserade sig för psykologiska mekanismer. Mot eliternas eviga herravälde framstod demokratins förhoppningar som meningslösa.

Äventyrlighet har varit ett tredje argument mot demokratin. Man vet vad man har men inte vad man får. En strömning i det antidemokratiska tänkandet har särskilt varnat för hoten mot den individuella friheten. De hävdar att demokratin, som säger sig utgå från de mänskliga rättigheternas ideal, skapar en allsmäktig och centralstyrd statsapparat som förkväver individuella särdrag och kulturella traditioner. Kulturkonservativa tänkare i mellankrigstidens Europa befarade att massans barbariska smak skulle komma att dominera hela samhällslivet. Rädslan för majoritetstyranni driver många av demokratins motståndare.

Även om Joseph Fama genom denna indelning har velat peka på de stora variationerna inom det antidemokratiska tänkandet konstaterar han också avslutningsvis att det finns vissa gemensamma drag. Demokratins motståndare förenas av pessimism och ödestro. Världen framstår som en ogästvänlig plats med många fällor och fallgropar på vägen mot en demokratisk utopi. De demokratiska reformernas vackra löften kommer inte att kunna infrias. Det ironiska är, påpekar Fama, att denna tvärsäkra prognos strider mot antidemokraternas själva grundantagande, nämligen att samhällsutvecklingen inte kan förutspås.

Människosyn

Undersökningarna av antidemokratiskt tänkande arbetar således med delvis överlappande, men också delvis olika, indelningar och begrepp. Det finns även skilda meningar om hur pass enhetlig den antidemokratiska tankevärlden egentligen är. Några pekar på de stora variationerna och varnar för en alltför

översiktlig och generaliserande syn. Andra framhäver i stället de gemensamma dragen, exempelvis hur kritiken av folkstyrelsen vanligen kombineras med ett förhålligande av elitstyre i någon form.¹⁹

Valet av människosyn bildar en gränslinje mellan demokratins anhängare och demokratins motståndare. De skilda argument som har riktats mot demokratin förenas av en grundläggande antihumanism. Det antidemokratiska tänkandet ifrågasätter humanismens idé om upplysta människor som styr sig själva i gemenskap med andra. Antihumanismen kan ta sig flera olika uttryck. Några av de vanligaste angreppen på humanismen handlar om en nedsättande syn på kvinnan och om rastänkande.

Humanismens och demokratins antagande om människors lika värde ifrågasattes inte bara med hänvisning till könsolikheter och etniska skillnader. Också olikheter avseende intellektuell förmåga kom att anföras som argument mot demokrati. Särskilt under de årtionden i början av 1900-talet då allmän rösträtt introducerades i land efter land, höjdes många varnande röster mot att överlåta den politiska makten till den okunniga massan. För ett sekel sedan utgav fransmannen Émile Faguet en stridsskrift mot ”inkompetenskulten”.²⁰

Ett generalangrepp på den vanliga människans fattningsförmåga formulerades av fransmannen Charles Richet, akademiledamot och nobelpristagare i medicin. Richet kastade hela sin vetenskapliga auktoritet bakom en stridsskrift mot dumheten i samhället. Richet inleder sin framställning med att anklaga Linné för att ha gett en helt missvisande beteckning på människans, skapelsens krona. Linné hade valt släktnamnet ”den visa människan”, *homo sapiens*, men i stället borde släktet kallas ”den dumma människan”, *homo stultus*.²¹

Sådana åsikter var vanligt förekommande under de årtionden då benämningen demokrati höll på att förvandlas från skällsord till honnørsord. Ett övermänniskoideal kombinerat med ett förakt för mänsklig svaghet löpte som en mörk ström i dåtidens europeiska kulturdebatt. Denna inställning fanns också hos August Strindberg: ”Nietzsche är för mig därför den moderne anden som vågar predika den starkes, den klokes rätt gentemot de dumma, de små (demokraterna), och jag kan tänka den store andens lidanden under de många smås våld under denna tid af förkärning och fördumning”.²²

---

¹⁹ Detta avsnitt bygger på Olof Petersson (2009), *Vår demokrati*, sid. 357 ff.

²⁰ Émile Faguet (1916), *Inkompetenskulten*. Bonniers, Stockholm.

²¹ Charles Richet (1919), *L'homme stupide*. Ernest Flammarion, Paris.

²² Brev till Georg Brandes, *August Strindbergs brev*, 7. Albert Bonniers Förlag, Stockholm 1961, 1715.

Extremism

De gemensamma dragen i antidemokratiskt tänkande brukar ibland samlas under beteckningen ”extremism”. Tyskland har, mot bakgrund av dess mörka 1900-talshistoria, utvecklat ett system av lagar, institutioner och begrepp som syftar till att skydda den demokratiska rättsstaten mot angrepp. För denna ”stridbara demokrati” framstår olika former av ”extremism” som fienden.²³

De tyska myndigheterna utgår från en begreppsbestämning som per definition sätter likhetstecken mellan extremism och demokratifientlighet. Begreppet extremism används som en samlingsbeteckning för dem som hotar den frihetliga och demokratiska grundordningen.²⁴

Begreppet extremism måste emellertid användas med stor försiktighet eftersom det också används av auktoritära regimer för att stämpla politiska meningsmotståndare. Ett varnande exempel på missbruk av extremismbegreppet är dagens Ryssland. Den diffust formulerade lagen mot extremism utnyttjas av domstolarna för att tysta oppositionella röster. Europaparlamentet har kritiserat den ryska extremismlagen för att inskränka det fria medborgarsamhället.²⁵

Det finns ingen enhetlig definition av begreppet extremism. Tvärtom har extremismbegreppet en lång och växlingsrik historia. Den tyske statsvetaren Uwe Backes har ägnat hela sitt forskarliv åt att utforska politisk extremism och har i en bok sammanfattat extremismens långa begreppshistoria.²⁶ Redan hos antikens filosofer framstod politiska ytterligheter som något negativt. Det ideala styrelsesättet borde i stället vara balanserat och eftersträva en måttfull avvägning mellan olika element. Denna tanke togs sedan upp i medeltidens politiska tänkande och utvecklades till en teori om det blandade styrelsesättets välsignelser.²⁷

Med franska revolutionen fick extremismbegreppet förnyad aktualitet. De politiska grupperingarnas inbördes placering i nationalförsamlingen gav upphov

---

²³ Bundesamt für Verfassungsschutz, www.verfassungsschutz.de. Om begreppet ”stridbar demokrati”, se t. ex. Jan-Werner Müller (2012), ”Militant democracy”, i Michel Rosenfeld och András Sajó, red., *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Oxford University Press, sid. 1253–1269.

²⁴ Gero Neugebauer (2010), ”Einfach war gestern. Zur Strukturierung der politischen Realität in einer modernen Gesellschaft”, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, nr 44, sid. 5.

²⁵ European Parliament resolution of 13 June 2013 on the rule of law in Russia (2013/2667(RSP)), P7_TA(2013)0284. Se även Chip Pitts & Anastasia Ovsyannikova (2015), ”Russia’s new treason statute, anti-NGO and other repressive laws: ’sovereign democracy’ or renewed autocracy?”, *Houston Journal of International Law*, 37, sid. 83–138.

²⁶ Uwe Backes (2010), *Political Extremes. A Conceptual History from Antiquity to the Present*. Routledge, London.

²⁷ Alois Riklin (2006), *Machtteilung. Geschichte der Mischverfassung*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.

till ”vänster” och ”höger” som vägmärken i det politiska landskapet. För revolutionens kritiker var det ytterlighetstänkandet som framstod som det stora hotet mot den bestående ordningen. Det visade sig dock snart att även revolutionskritiken kunde drivas till ytterlighet, exempelvis av reaktionens teoretiker Bonald och de Maistre. De stora ideologier som tog form under 1800-talet, som konservatism, liberalism och socialism, visade sig alla kunna uppträda i såväl måttfulla som i extrema varianter. Det sekel som kom att förverkliga dessa ideologiska projekt, 1900-talet, har av en historiker karaktäriserats som ”the age of extremes”.²⁸

Eftersom både kommunismen och fascismen, 1900-talets två stora diktaturideologier, båda betraktades som extrema politiska riktningar så kom extremism efter andra världskriget att uppfattas som det stora hotet mot demokratin. Terminologin har emellertid inte varit enhetlig. Ord som ”extrem”, ”radikal” och ”fundamentalistisk” har använts i ungefär samma betydelse. Diskussionen skulle dock vinna i klarhet om orden fick en tydligare innebörd.²⁹

”Radikal” kommer ursprungligen från latinets ord för ”rot” (*radix*) och har behållit huvudbetydelsen att gå till roten. En radikal samhällsomvandling innebär att ifrågasätta själva grunderna för den rådande ordningen. Sedan början av 1970-talet gör man i officiell tysk vokabulär en åtskillnad mellan extremism och radikalism. Extremismen angriper den demokratiska rättsstatens grunder. Radikalismen kan plädera för genomgripande samhällsförändringar utan att för den skull vara motståndare till demokratin.³⁰

”Fundamentalistisk” innebär att vara bokstavstrogen och syftar framför allt på religiösa riktningar som vill leva i strikt enlighet med Bibeln, Koranen eller någon annan religiös källskrift. Fundamentalism kan slå över i extremism när den egna tron görs till lag för hela samhället och genomförs med terror eller andra icke-demokratiska metoder. Fundamentalism och demokrati låter sig emellertid förenas om ett strikt religiöst levnadssätt kombineras med respekt för andras rätt att leva sina liv i enlighet med deras egna principer.

---

²⁸ Eric Hobsbawm (1994), *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914–1991*. Joseph, London. Svensk översättning: *Ytterligheternas tidsålder*, Rabén Prisma, Stockholm 1997.

²⁹ Backes (2010).

³⁰ Bakom denna förändring i språkbruket låg en politisk vilja i början av 1970-talet att integrera den radikala studentrörelsen i den demokratiska processen, inte att exkludera proteströrelsen genom att stämpla den som fientlig mot demokratin. Backes (2010), sid. 147 ff, 163 f.

Kvar står att ”extremism” i tyskt offentligt liv, och numera också i flera andra länder, definieras som fientlighet mot den demokratiska rättsstaten.³¹ Den svenska säkerhetspolisen använder ordet extremism för att beskriva ”rörelser, ideologier eller personer som inte accepterar en demokratisk samhällsordning”.³² Påståendet att extremister är motståndare till demokratin blir därför en självklarhet eftersom det följer av själva definitionen.³³

Men kvar står då frågan om *ideologisk* extremism är förknippad med demokratimotstånd. För att besvara denna fråga måste man definiera extremism på ett sätt som gör att man inte hamnar i ett cirkelresonemang. Det naturliga tillvägagångssättet för att närmare bestämma innebörden av ”ideologisk extremism” är att först identifiera ett antal ideologiska dimensioner och därefter undersöka företrädare för ytterpolerna på dessa dimensioner.³⁴ Frågan är således hur företrädare för ideologiska extrempositioner förhåller sig till demokratis principer.

---

³¹ I Sverige är det centrala begreppet ”våldsbejakande extremism”, som innefattar ”rörelser, ideologier eller miljöer som inte accepterar en demokratisk samhällsordning och som främjar våld för att uppnå ett ideologiskt mål” (dir. 2014:103, sid. 2).

³² *Våldsbejakande islamistisk extremism i Sverige*. Säkerhetspolisen 2010, sid. 27.

³³ Mathias Brodkorb, red. (2011), *Extremistenjäger!? Der Extremismus-Begriff und der demokratische Verfassungsstaat*. Adebora Verlag, Banzkow.

³⁴ En statsvetenskaplig definition av ett extremistparti tar just fasta på en sådan politisk ytterlighetsposition: ”The extremist party represents a demand for a major transformation of the society, either towards some future vision or back to an idealized past. Such demands diverge from the general, current policy consensus; their presence severely strains the ability to reconcile expressed interests in the political system. From this point of view, extremist parties are those parties promoting clearly articulated issue proposals that are at odds with those promoted by most other parties.” G. Bingham Powell (1986), ”Extremist parties and political turmoil: two puzzles”, *American Journal of Political Science*, 30, sid. 358 f.

3 Antidemokratiska riktningar

Ideologiska konfliktdimensioner

Eftersom det politiska landskapet genomkorsas av flera olika konfliktdimensioner blir det vilseledande att identifiera politisk extremism med någon enda eller något fåtal positioner. En mer heltäckande kartläggning av demokratins motståndare kräver att man uppmärksammar hela det politiska landskapet.

De ideologiska konflikterna i europeisk politik kan ses som historiska avlagringar av gångna tiders maktstrider. Avgörande historiska händelser och samhällets stora kriser alstrar konflikter och motsättningar mellan grupper som ger upphov till politiska rörelser och partier. På detta sätt bevarar de politikens ideologier samhällets konfliktlinjer. De två stora händelser som mer än andra påverkat europeisk politik är den nationella revolutionen och den industriella revolutionen.³⁵

Med den nationella revolutionen avses den händelsekedja som ledde fram till dagens statsbildningar. Centralmaktens ofta hårdhänta strävanden att skaffa sig suveränitet över ett territorium gav upphov till två slag av konflikter. Den ena ställde centrum mot periferi. Den andra är kampen mellan kyrka och stat. Under århundraden utspelades en tvekamp mellan den andliga och den världsliga makten. I de protestantiska staterna i norr pacificerades den religiösa makten genom statskyrkosystemet. Konflikten mellan kyrka och stat blev mest akut i de katolska länderna. Sekulariseringen och den expanderande statsmakten tvang in kyrkan i en försvarsposition.

Den andra stora händelse som format de europeiska partisystemen är den industriella revolutionen. Denna ekonomiska omvälvning har skapat två stora konflikter, den ena mellan stad och land, den andra mellan arbete och kapital. Industrialiseringen fick en genomgripande verkan för den stora delen av befolkningen. Jordbrukarna såg sina intressen hotade. I åtskilliga länder kom lantbrukets krav att framför allt kanaliseras via borgerliga partier, men i några fall bildade bönderna egna partier. Den industriella revolutionens klasskonflikt mellan arbete och kapital har satt sitt spår i alla Europas partisystem. Arbetarrörelse och borgerlighet bildar polerna i vänster-högerskalans politiska kraftfält. Industrisamhällets konflikt mellan arbete och kapital gav upphov till

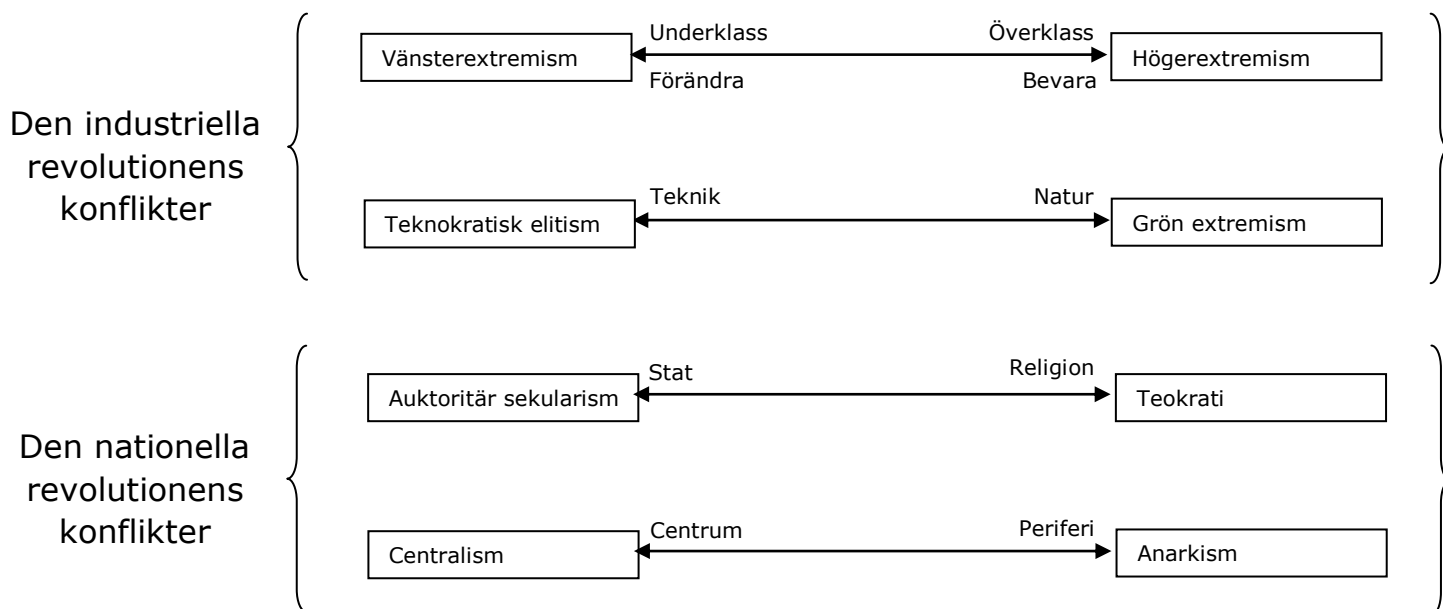
---

³⁵ Peter Flora, red. (1999), *State Formation, Nation-Building and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan*. Oxford University Press.

arbetarrörelsens fackliga och politiska organisering. Den ryska revolutionen 1917 ledde till en avgörande brytning inom arbetarrörelsen. Den reformistiska delen av arbetarrörelsen, som accepterade den parlamentariska demokratin, avvisade revolutionen som väg till makten.

Den industriella revolutionen och den nationella revolutionen gav således upphov till de politiska konfliktlinjer åtföljt det moderna projektet och som satt sin prägel på 1900-talets Europa. I dag har polariseringen minskat i några avseenden men flertalet av dessa ideologiska konflikter är alltså en levande realitet. Därmed kan man identifiera ideologisk extremism med ytterpolerna på dessa konfliktdimensioner.

Det moderna projektets konfliktdimensioner och extrempositioner

Vänster-högerdimensionen kommer till uttryck i industrisamhällets motsättning mellan arbete och kapital. Vänsterextremismens program om en revolutionär samhällsomvandling bildar den ena ytterpolen. Högerextremismens krav på ordning och starka ledare bildar motpolen.³⁶

³⁶ Uppdelningen mellan höger och vänster kan i sin tur finfördelas. Man kan exempelvis urskilja en vänster-högerdimension i socialekonomiska fördelningsfrågor och en vänster-högerdimension i kulturfrågor. Kulturdimensionen kan ses som ett politiskt kraftfält mellan en kulturradikal och en kulturkonserverv ytterposition. I den statsvetenskapliga litteraturen talas om "GAL/TAN" (green/alternative/libertarian – traditional/authoritarian/nationalist). Liesbet Hooghe, Gary Marks

Tillväxtdimensionen speglar konflikterna kring den industriella revolutionen och marknadsekonomins krav. Teknokratins ytterlighetsposition vill ge tillväxt och ingenjörskonst en överordnad plats i samhällsutvecklingen. Ekologismen prioriterar i stället det naturliga kretsloppets krav och kan i sin ytterlighet leda till att hänsyn till naturen sätts före demokratiskt fattade beslut.

Religionen har varit ett politiskt stridsämne alltsedan nationalstaterna utmanade kyrkans maktställning. Auktoritär sekularism innebär att staten reducerar religionens plats i samhället så till den grad att religionsfrihet och andra grundläggande mänskliga rättigheter kränks. Teokrati betyder tvärtom att religionens bud överordnas demokratins institutioner.

Centrum-periferi-dimensionen tar sig uttryck i en motsättning mellan centralisering och decentralisering. En maktkoncentration till den centrala statsmakten kan slå över i ämbetsmannavälde. Motpolen utgörs av anarkismens extrema decentralism och det principiella motståndet mot statlig överhöghet.

Vänsterextremism

Idéhistoria

”Jakobinism” benämns den riktning efter franska revolutionen som ville gå längst när det gällde att skapa en ny republik efter monarkins fall. (Namnet ”jakobin” kommer av att anhängarna hade sin mötesplats i ett gammalt kloster tillägnat aposteln Jakob.) Jakobinismen uppfattade folkviljan som en och odelbar. Ur folket, nationen, härstammar all makt och denna makt ska utövas av ett enda folkvalt organ, nationalförsamlingen.

All folkmakt genom staten, ingen folkmakt utanför staten. Så skulle man i tillspetsad form kunna formulera den jakobinska uppfattningen om folksuveränitetens förverkligande. Nationalförsamlingen antog en lag som förbjöd organisationer och strejker. Misstänksamheten mot självständiga organisationer grundades på uppfattningen att inga störande mellanled borde få hindra samspelet mellan individerna och staten.

Jakobinernas ledare Maximilien Robespierre satte inga gränser för försvaret av den revolutionära ordningen. Politiska motståndare betraktades som fiender till republiken och kastades i fängelse eller dödades. Symbolen för skräckväldet 1793–1794 blev giljotinen och de summariska avrättningarna av tusentals

---

och Carole J. Wilson (2002), ”Does left/right structure party positions on European integration?”, *Comparative Political Studies*, 25, sid. 965–989.

misstänkta personer. ”Terror är inget annat än rättvisa: snabb, sträng och obehaglig”, är ett yttrande som tillskrivs Robespierre.

Franska revolutionen, även i jakobinismens extrema form, kom att bli en modell för olika revolutionära riktningar under 1800-talet. Men det var först när arbetarrörelsen växt i organisatorisk styrka som idén om en socialistisk revolution blev en realistisk möjlighet. Marxismen som politisk rörelse har det klasslösa samhället som mål men vägen dit har varit omstridd. Taktikfrågan ställdes nu i förgrunden: borde arbetarklassen erövra makten genom fredliga metoder, det vill säga genom rösträtt och parlamentarism, eller genom en våldsamt omstörtning av det kapitalistiska samhället?

Taktikfrågan splittrade också svensk arbetarrörelse. I sin stora undersökning av socialdemokratiens idéutveckling skildrar Herbert Tingsten denna övergång ”från taktisk till principiell demokrati”. För den tidiga socialdemokratin var socialismen det allt överskuggande målet. Valet mellan revolution eller legala medel sågs främst som en taktisk fråga. Man resonerade efter linjen ”segrar vi med demokrati är det bra, annars tillgriper vi andra medel”. Men med partiets växt fick anslutningen till demokratin en mer principiell karaktär. Även socialdemokraternas syn till parlamentarismen gick igenom samma omvandling. Till en början kunde partiet inte tänka sig att dela regeringsmakten i ett kapitalistiskt samhälle. Men efterhand övergick partiet till att anse sig ha samma rättigheter och skyldigheter som andra partier.³⁷

Dessa ideologiska meningsskiljaktigheter blev högaktuella 1917, då bolsjevikerna grep makten i Ryssland. Lenin utropade den nya republiken, som fick sin första författning 1918. Statsskicket beskrevs som en republik bestående av råd (sovjeter) med företrädare för arbetare, soldater och bönder. Den leninistiska tolkningen av marxismen vann anhängare även utanför Ryssland, så även i Sverige. Den svenska socialdemokratin sprängdes i två delar 1917. Partiets ledare Hjalmar Branting försvarade den parlamentariska vägen medan revolutionärerna bröt sig ur och bildade ett nytt parti, ”Socialdemokratiska vänsterpartiet” som inom några år blev ”Sveriges kommunistiska parti”, nuvarande Vänsterpartiet.

Den kommunistiska riktningen hävdade under hänvisning till marxismens historiematerialism att staten alltid är en maskin i händerna på den härskande klassen. Genom revolutionen övertar arbetarklassen makten från borgarklassen. Proletariatets diktatur innebär att borgarklassen utesluts från den politiska makten. Det exploaterade flertalet härskar över det exploaterande fåtalet. Enligt

---

³⁷ Herbert Tingsten (1941), *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling*, 1–2. Den svenska arbetarklassens historia. Tiden, Stockholm.

Lenin var proletarietets diktatur är en majoritetsdiktatur, i motsats till borgarklassens herravälde som är en minoritetsdiktatur. Lenin förklarade att proletarietets diktatur var tusen gånger mera demokratisk än den demokratiska republiken.

I själva verket var den diktatur som rådde i Sovjetunionen det kommunistiska partiets diktatur. Lenin hade utvecklat idén om det kommunistiska partiet som proletarietets avantgarde. Proletarietets diktatur förutsatte disciplin och kommunistisk ledning. I praktiken innebar proletarietets diktatur en kommunistisk diktatur även inom proletarietet.

Enligt det marxistiska historieschemat skulle staten så småningom dö bort. Intensifieringen av statsmakten under proletarietets diktatur var till för att förbereda statens avveckling. När den proletära staten en gång hade förverkligat sina syften skulle den avlösas av ett från varje statlig tvångsordning befriat samhälle. Det kommunistiska slutmålet var en gemenskap med verklig frihet och fullständig harmoni. Slutmålet för den kommunistiska politiken hade dock ställts på en så avlägsen framtid att ett förverkligande saknade all aktualitet. Lenins idé om statens bortdöende har jämförts med myter, ”eggande, obestämda föreställningar på gränslinjen mellan politisk doktrin och religiös tro”.³⁸

Det sovjetiska samhället organiserades efter en noga uttänkt plan. Avgörande för hela systemets funktionssätt var kommunistpartiets ledande roll. Enpartistytret motiverades med hänvisning till att kommunistpartiet utgjorde instrumentet för proletarietets diktatur.

Argument mot demokratin

Förespråkare för marxismen-leninismen och den sovjetiska samhällsmodellen har lagt ner betydande kraft på att motivera att detta system är överlägset i demokratiskt avseende. En huvudkälla för att förstå det sovjetiska styrelsesättet är den lärobok som juristen Andrej Vysjinskij utarbetade i slutet av 1930-talet och som kom att användas för kommunistpartiets och statsförvaltningens kaderutbildning. Det kan tilläggas att Vysjinskij som åklagare ledde Stalintidens skådeprocesser och utrensningar av oliktänkande.

Sovjetunionen är, enligt Vysjinskij, både en diktatur och demokrati. Genom revolutionen upprättades proletarietets diktatur och statsmaskineriet används för att tillintetgöra proletarietets klassfiender. Den proletära staten utgör den högsta formen av demokrati, medan den borgerliga demokratin bara är en fasad för bourgeoisieens klassförtryck. Den sovjetiska demokratin är ”en miljon gånger

---

³⁸ Herbert Tingsten (1933), *Demokratiens seger och kris. Den författningpolitiska utvecklingen 1880–1930*. Vår egen tids historia. Bonniers, Stockholm, sid. 97.

mer demokratisk” än den mest demokratiska borgerliga republik, eftersom sovjetstaten styrs i enlighet med de arbetande massornas verkliga intressen.

När det gäller fri- och rättigheter är Sovjetunionen överlägsen den borgerliga demokratin, fortsätter läroboken. Genom revolutionen avskaffades det privata ägandet av produktionsmedel och den socialistiska ägandeformen innebär att proletariatet befriats från löneslaveriets bojor. Därmed lades grunden ”för sann demokrati, för verkliga politiska friheter och lika medborgerliga rättigheter”. Men fri- och rättigheterna gäller inte klassfienden. Den ”fria pressen” var bara en täckmantel för att den egendomsägande klassen skulle kunna förgifta massornas sinnen och förvirra deras medvetenhet. Kommunisterna var starkt medvetna om mediernas makt. Särskilt i det kritiska moment då sovjetstaten upprättades hade det varit otänkbart att lämna detta vapen, ”inte mindre farligt än bomber och maskingevär”, i fiendens händer.³⁹

Förekomst

Den sovjetiska modellen blev mönsterbildande för de kommunistiska regimer som efter andra världskriget upprättades i Central- och Östeuropa. Kina utvecklade efter 1949 en delvis egen kommunistisk modell.

Perioden mellan 1947 och 1989 brukar kallas ”det kalla kriget” och präglades av spänningen mellan demokratiska marknadsekonomier i väst och kommunistiska diktaturer i öst. Efter fascismens och nazismens nederlag framstod den totalitära kommunismen som det enda kvarstående hotet mot den demokratiska samhällsordningen. Världspolitikens huvudmotsättning mellan väst och öst återspeglades också i den inrikespolitiska samhällsdebatten, som polariserades mellan å ena sidan kommunistpartiet och å andra sidan ”de demokratiska partierna” (till vilka räknades socialdemokraterna och de borgerliga partierna). Debattörer som försökte formulera en ”tredje ståndpunkt” fördömdes som medvetna eller omedvetna medlöpare till Sovjetunionen.⁴⁰ Kommunistpartiets medlemmar och sympatisörer övervakades systematiskt och i hemlighet av säkerhetstjänsten.⁴¹

Efter murens fall och Sovjetunionens upplösning återstår kommunistiskt orienterade diktaturer i några få länder, som Kina, Kuba och Nordkorea. I Sverige finns numera bara små grupper som betecknar sig själva som kommunister. Det parti som numera heter Vänsterpartiet har sedan länge accepterat den parlamentariska demokratin. Leninismen som politisk riktning

---

³⁹ Andrei Y. Vyshinsky (1948), *The Law of the Soviet State*. Macmillan, New York, sid. 552.

⁴⁰ Herbert Tingsten (1951), *Tredje ståndpunkten. En orimlighet*. Bonniers, Stockholm.

⁴¹ *Rikets säkerhet och den personliga integriteten. De svenska säkerhetstjänsternas författningsskyddande verksamhet sedan år 1945*. Betänkande av Säkerhetstjänstkommissionen. SOU 2002:87.

saknar i dag praktisk betydelse. Det parti som i dag går under namnet Sveriges Kommunistiska Parti (SKP) fick bara 0,01 procent av rösterna vid riksdagsvalet 2014.

Därutöver finns det grupperingar som kan betecknas som arvtagare till en marxistisk doktrin och som definierar sig som motståndare till en samhällsutveckling som de anser hota fred, jämlikhet och rättvisa. Dessa rörelser definierar sig ofta som ”anti”, såsom antikärnkraft, antifascism, antiglobalisering, antiimperialism, antikapitalism, antimilitarism och antisionism.

Den svenska säkerhetspolisen samlar dessa grupperingar under rubriken ”den autonoma miljön”. Kännetecknande är frånvaron av traditionella, hierarkiska organisationer. I detta avseende skiljer de sig helt från den leninistiska modellen med ett centralstyrt kommunistparti bestående av disciplinerade partimedlemmar organiserade i celler. De autonoma aktivisterna organiserar sig i stället i platta och nätverksliknande strukturer. Verksamheten går ut på att ordna aktioner som i sin tur kan vara delar av större kampanjer.⁴²

En statlig myndighet som ofta utsätts för hot är Migrationsverket. Sönderskurna däck, krossade rutor och inredning, sprayade slagord, anlagda bränder och annat skadegörelse rapporteras flera gånger i månaden. Förövarna utgörs till en viss del av missnöjda asylsökare men också politiska extremister. En aktionsgrupp som kallar sig ”aktion för en värld utan gränser” har tagit på sig flera av brotten. Syftet är att protestera mot Migrationsverkets avvisningsbeslut. ”Revolutionen kommer inte att ske med vita handskar och våra metoder kommer inte att vara ’mjuka’ eller politiskt korrekta. Vi i aktionsgruppen Autonoma Arbetare i Skåne påstår att direkta angrepp på chefer, politiker och kapitalister är den bäst lämpade metoden utifrån dagens situation.”⁴³ Det autonoma nätverket Antifascistisk aktion, AFA, har också tagit på sig ansvar för attacker mot Migrationsverket.

Högerextremism

Idéhistoria

Franska revolutionen blev startpunkten även för konservatismen som politisk ideologi. Kort tid efter Bastiljens stormning 1789 varnade den engelske parlamentsledamoten Edmund Burke sina landsmän för den våldsamma samhällsomdaningen. Boken ”Reflektioner om franska revolutionen” blev den politiska konservatismens klassiska skrift. Försiktighet borde i stället vara

---

⁴² *Säkerhetspolisen. Årsbok 2014*, sid. 53. www.sakerhetspolisen.se.

⁴³ *Dagens Nyheter*, 14 december 2013.

politikens ledstjärna, menade Burke. Han motsatte sig visserligen inte varje förändring, men det gällde att ”samtidigt bevara och reformera”. För Burke var tiden en medhjälpare, åtgärderna borde vara långsamma och omärkliga.⁴⁴

Konservatismen är inriktad på att bevara det bestående men har som politisk ideologi genomgått fundamentala förändringar. Under 1800-talet var den konservativa rörelsen i allmänhet motståndare till parlamentarism och allmän rösträtt. Den skydde abstrakta ideologier, vände sig mot nymodigheter och värnade kungahuset, kyrkan och andra traditionella samhällsinstitutioner. Dess sociala bas utgjordes framför allt av jordägare, prästerskap, ämbetsmän och andra grupper som lärer sig med den traditionella ordningen. Efter hand accepterade de konservativa partierna den politiska demokratin och väljarbasen breddades till allt större delar av medelklassen. Den moderna konservatismens ideologi influerades av liberalismens krav på frihandel och marknadsekonomi och kom gradvis att acceptera krav på sociala reformer.

Motståndet mot franska revolutionen tog sig också mer extrema uttryck. Motreaktionerna blev allra starkast i revolutionens eget hemland. De kontrarevolutionära idéerna i Frankrike var bokstavligen reaktionära eftersom de syftade till att återupprätta den gamla samhällsordning som revolutionärerna hade störtat. Aristokrati, kyrka, egendom och tradition togs för givna och försöken att rubba den bestående ordningen ansågs bara leda till terror och kaos. En filosof som Joseph de Maistre vände upp och ner på upplysningstanken. Han vördade traditionen och misstrodde förnuftet. Demokrati var för honom en ren illusion och en logisk absurditet.

Konflikten mellan vänster och höger beror i mycket på en grundläggande skillnad i synen på jämlikhet. Vänstern har det jämlika och klasslösa samhället som ideal och verkar för att utjämna skillnader mellan olika grupper i samhället. Högern utgår däremot från att det finns av naturen givna skillnader som innebär att alla samhällen måste vara ojämlika.

Hos en del tänkare slår föreställningen om naturlig ojämlikhet över i rasism när etnisk tillhörighet ses som grunden för människornas olikhet. Adolf Hitler och den tyska nationalsocialismen inspirerades av teoretiker som ansåg sig ha bevisat germanernas överlägsenhet.⁴⁵ Enligt denna uppfattning är historien en kamp mellan olika raser. Eftersom det inte finns någon jämlikhet mellan människor så finns det heller inte någon jämlikhet mellan raser. Raser och

---

⁴⁴ Edmund Burke (1982), *Reflektioner om franska revolutionen*. Med förord av Gunnar Heckscher. Contra, Stockholm. Originalen *Reflections on the Revolution in France* utkom 1790.

⁴⁵ De mest inflytelserika bland dessa rasteoretiker var Joseph Gobineau (1816–1882), Heinrich von Treitschke (1834–1896), Houston Chamberlain (1855–1927) och Alfred Rosenberg (1893–1946).

kulturer bör hållas åtskilda. En ras får sin styrka av sin renhet och rasblandning leder till degeneration. Hitler anklagade judarna att försöka underminera det tyska herrefolket genom blandäktenskap och internationella konspirationer.

Antisemitism och rasism var inte lika centrala element i den italienska fascismens ideologi men i andra grundläggande avseenden fanns det stora likheter med den tyska nazismen. Fascismen utvecklade en myt om den egna nationens storhet och expensionskraft. Staten är viktigare än individen. Statens suveränitet är absolut och totalitär. Staten förkroppsligas av sin ledare, som hyllas i kultliknande former. Oliktänkande förföljs och staten försöker kontrollera hela samhället. Den italienska fascismen kan karaktäriseras som nationalistisk, totalitär, antiintellektualistisk, elitdyrkande, antidemokratisk, antiliberal och militaristisk.⁴⁶

Argument mot demokratin

Både fascismen och nationalsocialismen står främmande för demokratins grundläggande likhetsprincip. Demokratins teoretiker erkänner att människor kan vara olika i en rad olika hänseenden men att alla är lika när det gäller människovärde och rätten att delta i besluten om samhällets gemensamma angelägenheter. Fascismen och nazismen hävdar i stället de starkares rätt. En filosof har talat om ”föraktet för svaghet”: läran om att den starke ska härska över den svage, och att den svage är föraktlig emedan han låter sig behärras.⁴⁷

Därmed följer att den högerextrema ideologin inte heller erkänner alla de fri- och rättigheter som numera finns inskrivna i demokratiska grundlagar och internationella konventioner. Antisemitism riktar sig mot judarnas rätt att fritt få utöva sina religion. Rättigheter som avser att garantera etnisk mångfald och ömsesidig tolerans står också i motsättning till den högerextrema tesen om rasernas och kulturernas olikhet.

Inte heller den representativa demokratins idé om partikonkurrens och parlamentariskt regeringssätt stämmer överens med den nationalsocialistiska ideologin. Massorna betraktas som irrationella och i behov av politiskt ledarskap. En målmedveten elit och en stark ledare anses därför vara överlägsen demokratins eviga diskussioner och kompromisser.

Enligt högerextremismens tänkare undergräver demokratins konflikter den enighet som är en förutsättning för nationens fortbestånd. Staten är något mer än

---

⁴⁶ Den italienska fascismens ideologi utvecklades framför allt av Alfredo Rocco (1875–1935), Giovanni Gentile (1875–1944) och Benito Mussolini (1883–1945). Herbert Tingsten (1936), *Den nationella diktaturen. Nazismens och fascismens idéer*. Bonniers, Stockholm.

⁴⁷ Harald Ofstad (1972), *Vårt förakt för svaghet: nazismens normer och värderingar – och våra egna*. Prisma, Stockholm. Ny upplaga: Karneval, Stockholm 2012.

summan av de individer som råkar vara i majoritet. Enligt Mussolini leder demokratin till ett samhälle där den degenererade massan ger sig hän åt tarvliga och vulgära njutningar. Nationen förkroppsligas i stället av det styrande partiet och dess ledare.⁴⁸ Fascismen och nazismen framhävde i stället det mytiska ”folket” framför massan av enskilda individer.

Förekomst

Begreppet ”högerextremism” används i dag som en samlingsbeteckning för nyfascistiska, nynazistiska och ultranationalistiska grupperingar. De förenas av en tro på den etniska tillhörighetens betydelse och ett avståndstagande från demokratin likhetsprincip. De vill stärka ”nationen”, som de tolkar i termer av etnisk homogenitet.

Även om få politiska partier i dagens Europa öppet beskriver sig som fascistiska eller nationalsocialistiska finns det flera grupperingar som är nära besläktade med mellankrigstidens partibildningar i Tyskland och Italien. Ett exempel är de tyska nationaldemokraterna (Die Nationaldemokratische Partei Deutschlands, NPD). Partiet vill ersätta den liberala demokratin med en ”folkgemenskap” som avgränsas genom rastillhörighet. NPD fick 1,3 procent av rösterna i förbundsdagsvalet 2013 och har en ledamot i ett delstatsparlament (Mecklenburg-Vorpommern) samt en ledamot i Europaparlamentet.

Det svenska författningsskyddet använder beteckningen ”vit makt-miljön”. Den består av individer, grupper, nätverk och organisationer som vill ha ett auktoritärt styre och en nationell gemenskap baserad på etnicitet. Miljön präglas av föreställningen att människor kan delas in olika raser och att den vita rasen är överlägsen de övriga. Vissa vit makt-anhängare har emellertid tonat ned termen ”ras” och använder istället begreppet ”kultur”, men principen är den samma: kulturen anses vara medfödd och omöjlig att förändra.⁴⁹

En del av högerextremismens angrepp mot den demokratiska rättsstaten faller juridiskt in under rubriken hatbrott. Brottsförebyggande rådet ger några exempel:⁵⁰

Olaga hot och ofredande: ”Målsägande anmäler att utpekad person, som bor i samma trappuppgång, vid flertalet tillfällen har trakasserat och uppfört sig hotfullt mot henne och hennes man. Grannen säger till målsägande att de ska passa sig och att han ska få dem vräkta ur lägenheten. Grannen har även sagt

---

⁴⁸ Benito Mussolini (1932), *The Doctrine of Fascism*.

⁴⁹ *Säkerhetspolisen. Årsbok 2014*, sid. 52. www.sakerhetspolisen.se.

⁵⁰ *Hatbrott 2013*. Brå, rapport 2014:14. www.bra.se.

'vad gör du här om du inte kan prata svenska?', samt vid flera tillfällen uttalat nedlåtande ord om hennes ursprung."

Våldsbrott: "Okänd gärningsman har utdelat slag med knuten näve och knuffat Carlos så att han föll bakåt och slog i huvudet på en parkbänk. I samband med detta skrek gärningsmannen 'åk hem din jävla blatte' till målsägande."

Ärekränkning: "Adnan arbetar som taxichaufför och uppger att han på kvällen körde en kvinna till centrum. Under resans gång uttalade sig kvinnan nedlåtande om invandrare och kallade dessutom Adnan för 'jävla invandrare' och 'blattesvin' innan hon klev ur bilen."

Hets mot folkgrupp: "Farek hade parkerat bilen och skulle precis gå in i matvaruaffären för att handla. Han hörde då någon ropa 'jävla invandrare, stick tillbaka till ditt land'. Mannen var väldigt aggressiv och sträckte armen i vädret likt en honnör och skrek 'Sieg Heil' till Farek innan han gick in i matvaruaffären. Målsägande känner sig oerhört kränkt av att den utpekade skrikit dessa ord så att folk runtomkring kunde höra."

Skadegörelse och klotter: "Sarahs bil stod parkerad utanför bostaden. När hon på morgonen skulle ta bilen till jobbet upptäckte hon att någon punkterat vänster framdäck och skrivit 'invandrapack' med vit färg på framrutan."

Olaga diskriminering: "Kim uppger att han var helt nykter och propert klädd men nekades trots detta tillträde till nattklubben av ordningsvakten. När målsägande frågade varför han inte blev insläppt fick han till svar att 'så är det bara'. Kim påpekar att flera andra personer blev insläppta under tiden. Kim som är adopterad har uppfattningen att särbehandlingen beror på hans hudfärg och känner sig väldigt kränkt."

Till dessa typer av hatbrott ska läggas de hot mot journalister och medieredaktioner som kommer från högerextremistiskt håll. I februari 2015 greps tre nazistiska aktivister utanför Expressens redaktion misstänkta för förberedelse för grov misshandel och olaga hot. När de anställda kom till Radiohuset i Falun en morgon i januari 2015 var entrén avspärrad med tejp. En organisation som kallar sig Svenska motståndsrörelsen i Dalarna hade på ett anslag uppmanat lokalradion att inte rapportera om Förintelsens minnesdag. Även radiohuset i Sundsvall, SVT:s hus i Umeå, Östersunds-Posten och Dalarnas Tidningars redaktioner i Borlänge och i Ludvika hade spärrats av med banderoller runt fastigheterna. I november 2013 utsattes flera redaktioner för en

liknande aktion. Det nazistiska Svenskarnas Parti satte upp affischer med budskap från partiet och blågula band på fasader och dörrar.⁵¹

Teknokratisk elitism

Idéhistoria

”Tider skola komma” var den svenska titeln på en engelsk science fiction-film som hade premiär 1936.⁵² Filmen skildrar en värld av krig, förödelse, sjukdomar, anarki och okunskap. Vändpunkten inträffar när några ingenjörer och tekniker som överlevt på en främmande planet återvänder till jorden. Filmens budskap är att det är vetenskapen och tekniken som kommer att rädda världen från undergång.

Det var inte första gången som en upplyst elit gavs huvudrollen i drömmarna om det goda samhället. Redan Platon formulerade visionen om ett samhälle där särskilt utbildade filosofkungar innehade den styrande makten. Med upplysningstiden och de naturvetenskapliga genombrotten tog utopierna fastare former. Upplysningsmannen Nicolas de Condorcet utvecklade en ”social matematik” som gick ut på att lösa politiska och moraliska problem med rationella beräkningsmetoder, på samma sätt som naturvetenskaperna hade gett människorna instrument att behärska naturen.⁵³

Den teknokratiska drömmen återkom i flera varianter under 1800-talet, som hos den franske samhällsfilosofen Henri de Saint-Simon och utilitarister som Jeremy Bentham. Särskilt positivismens förgrundsgestalt August Comte utvecklade idén om att vetenskapliga metoder borde läggas till grund för framtidens styrelseskick. Experter med utbildning i grundforskning och tillämpad forskning skulle fatta de politiska besluten. Samhällets förvaltning skulle läggas i händerna på ”sociologer” och ”socialingenjörer”.

Åren efter första världskriget sökte samhällsteoretiker efter lösningar som skulle förhindra framtida krig och katastrofer. Teknologiska utopier såg dagens ljus i olika länder. En ”teknokratirörelse” startades i USA med syftet att ersätta politikerna med experter.⁵⁴ Även under den svenska välfärdsstatens

---

⁵¹ *Journalisten*, 27 januari 2015, www.journalisten.se.

⁵² Originaltitel: ”Things to come”. Regi: Alexander Korda. Baserad på H. G. Wells roman ”The Shape of Things to Come” (1933).

⁵³ Jacqueline Feldman (2005), ”Condorcet et la mathématique sociale. Enthousiasmes et bémols”, *Math. & Sci. hum. Mathematics and Social Sciences*, 43, sid. 7–41; Gorman Beauchamp (2009), ”Condorcet and the logic of technocracy”, *Humanitas*, 22, sid. 23–32.

⁵⁴ ”Technocracy is the science of social engineering, the scientific operation of the entire social mechanism to produce and distribute goods and services to the entire population of this continent. For the first time in human history it will be done as a scientific, technical, engineering problem. There will be no place for Politics or Politicians, Finance or Financiers,

uppbyggnadsskede fanns en stark tilltro till experters och socialingenjörers förmåga att planera framtiden och att "lägga livet till rätta" för samhällets medborgare.⁵⁵

Upplysningsprojektet har således en inbyggd spänning. Å ena sidan finns tilltron till vetenskapliga metoder och rationell problemlösning. Å andra sidan finns drömmen om självstyrande medborgare, frihet och folkstyrelse. Men varför ägna tid åt långa diskussioner och komplicerade omröstningar om experterna redan känner till den vetenskapliga lösningen på samhällets problem? Motsägelsen skulle kunna upplösas först i någon fjärran framtid då alla medborgare har vetenskaplig utbildning. Fram till dess lever demokratierna i detta spänningsfält mellan vetenskap och politik. Mycket tankemöda har ägnats åt problemet att ge vetenskapliga experter en rättmätig plats i den demokratiska beslutsprocessen.⁵⁶

Argument mot demokratin

Den teknokratiska utmaningen mot demokratin kretsar kring kunskapsargumentet. Om det övergripande målet är att lösa samhällets problem på bästa sätt så borde också vetenskapliga argument och rationella kalkyler fälla utslaget. Kritiken riktas mot både medborgare och politiker.

Teknokraterna har i allmänhet en låg uppfattning om den stora massans förmåga att fatta rationella beslut. Det stora flertalet invånare anses vara lättleda offer för fördomar, religiösa föreställningar och partisk propaganda.

Kritiken riktas även mot de folkvalda politikerna, som betraktas som styrda av egenintressen eller snäva gruppintressen. De demokratiska institutionerna anses därmed sakna förmåga att formulera allmänintresset.

Förekomst

I dagens värld återfinns ett försök att förverkliga teknokratins dröm i Singapore. Allt sedan självständigheten har Singapore styrts av ett enda parti. Oppositionens möjligheter är starkt begränsade till följd av inskränkningar i yttrandefrihet och mötesfrihet och Singapore kan därför inte klassificeras som en demokrati. Landet styrs av en elit som rekryteras efter fackkompetens och ledarförmåga. Gränsen mellan politiker och ämbetsmän är diffus. Pragmatism och effektivitet

---

Rockets or Racketeers." *The Technocrat*, September 1937, sid. 3. Se även William E. Akin (1977), *Technocracy and the American Dream. The Technocrat Movement, 1900-1941*, University of California Press, Berkeley; Howard P. Segal (1985), *Technological Utopianism in American Culture*, University of Chicago Press, Chicago.

⁵⁵ Yvonne Hirdman (1989), *Att lägga livet till rätta. Studier i svensk folkhemspolitik*. Maktutredningen, Carlssons, Stockholm.

⁵⁶ Sverker Gustavsson (1971), *Debatten om forskningen och samhället. En studie i några teoretiska inlägg under 1900-talet*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 54, Almqvist & Wiksell, Stockholm.

är ledord i det teknokratiska tänkesätt som vägleder maktutövningen i Singapore.⁵⁷

Teknokrati i denna extrema form saknar praktisk aktualitet i dagens Sverige. Det finns inga seriösa debattörer som vill inskränka folkstyrelse och mänskliga rättigheter för att i stället flytta över politisk beslutsmakt till vetenskapliga specialister. En annan sak är att det inom demokratins ram ständigt pågår en diskussion om uppgiftsfördelningen mellan politiker och experter.⁵⁸

Grön extremism

Idéhistoria

Under 1800-talet blev naturskydd ett centralt inslag i den filosofiska och politiska rörelse som vände sig mot industrialisering och urbanisering. Särskilt inom den tyska romantiken förenades ett svärmeri för naturen med en nationalism som förhärligade det germanska folket. Den rena och orörda naturen borde bevaras mot ekonomisk exploatering. På motsvarande sätt borde den tyska nationen skyddas mot rasblandning. I USA inspirerades naturskyddsintressen av en ideologi (*preservationism*) som ställde natur mot civilisation och som såg vildmarken som överlägsen den mänskliga civilisationen. Naturen stod för en högre andlighet och borde därför skyddas mot exploatering och den stora massans materialism.

Uttrycket ”ekofascism” används mest som politiskt skällsord men rymmer ändå ett korn av idéhistorisk sanning. Den tyska nationalsocialismen må ha varit hänsynslös i sin behandling av judar och andra befolkningsgrupper som betraktades som ”mindervärdiga”. Det hindrar inte att nationalsocialisternas politik också betonade djurskydd och naturvård. Begrepp som natur, jord, hembygd, livsrum och renrasighet var ingredienser i det nazistiska tänkesättet.

Den gröna rörelsen som modernt politiskt fenomen har en ungefär halvsekellång historia. I början av 1960-talet blev Rachel Carsons bok ”Tyst vår” en väckarklocka som fäste uppmärksamheten på den pågående miljöförstörelsen.⁵⁹ Utbyggnaden av kärnkraften ledde också till motreaktioner och antikärnkraftsmotståndet bidrog till att stärka den framväxande miljörörelsen. Så småningom vidgades perspektivet till en ekologisk helhetssyn på natur och

---

⁵⁷ Michael D. Barr (2005), *Beyond Technocracy. The Culture of Elite Governance in Lee Hsien Loong's Singapore*. Regional Outlook, The Griffith Asia Institute.

⁵⁸ Christina Ribbhagen (2013), *Technocracy within Representative Democracy. Technocratic Reasoning and Justification among Bureaucrats and Politicians*. Göteborg Studies in Politics, 130, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

⁵⁹ Rachel Carson (1962), *Silent Spring*. Houghton Mifflin Company, Boston. Svensk översättning: *Tyst vår*, Tiden, Stockholm 1963.

samhälle. På den gröna rörelsens program upptogs dessutom krav på en reformering av samhällets organisation i riktning mot decentralisering och småskalighet. De pågående klimatförändringarna har gett ytterligare argument för kraven på en omläggning av sättet att producera, konsumera och organisera samhällslivet.

Miljörörelsen har varit kritisk mot flera inslag i det parlamentariska systemet och också verkat för en vitalisering av demokratin genom exempelvis lokala initiativ, folkomröstningar och tidsbegränsade mandat för förtroendevalda. Den breda mittfåran av miljörörelsen har dock från början accepterat de demokratiska spelreglerna och har med åren blivit ett etablerat inslag i det politiska livet på lokal, regional, nationell och europeisk nivå.

Men det går också att finna exempel på företrädare för miljörörelsen som måste betecknas som motståndare till demokratin. Närmare bestämt finns det två slag av grön extremism.

Den ena är en äldre form av civilisationskritisk naturskyddsideologi. De äldre varianterna av konservativ naturvårdsideologi innehöll ofta ett principiellt avståndstagande från demokratin.

Den andra är aktivister som driver sin miljökamp så hårt att de är beredda att överträda lagen. Det finns moderna varianter av miljöfilosofi, som visserligen i princip bejakar demokratins idéer, men som förespråkar icke-demokratiska metoder med mer praktiska argument. Tanken är att naturen är utsatt för ett så akut hot att det behövs mer drastiska insatser än demokratins långsamma och osäkra process.

Särskilt den globala uppvärmningens överhängande hot har gjort att en del av miljörörelsens teoretiker har börjat tappa tålamodet. James Lovelock, upphovsmannen till det ekologiska synsättets gaiateori, anser att jorden nu befinner sig i ett nödläge. På samma sätt som ett krig kan försätta en nation i en beredskapssituation innebär klimathotet att demokratin nu kan behövas sättas på undantag för en tid framåt.⁶⁰ Den underförstådda eller öppet utsagda förutsättningen är att demokratiskt valda politiker bör ersättas av ekologiskt

---

⁶⁰ "Even the best democracies agree that when a major war approaches democracy must be put on hold for the time being. I have a feeling that climate change may be an issue as severe as a war. It may be necessary to put democracy on hold for a while." James Lovelock i en intervju 2010, citerad i John S. Dryzek och Hayley Stevenson (2011), "Global democracy and earth system governance", *Ecological Economics*, 70, sid. 1865–1874.

kunniga experter. Denna variant av grönt elitstyre kallas emellanåt för ett ”eko- auktoritärt” styrelsesätt.⁶¹

Även försvaret av djurens rättigheter har ibland motiverat avsteg från demokratin. Tanken att djuren har samma slags rättigheter som människor, och därmed samma rätt att leva, har fått spridning under de senaste årtiondena. Djurrättsrörelsen och miljörörelsen har inte identiskt lika ideologi. En miljöaktivist kan acceptera att djur dödas för den ekologiska balansens skull. En djurrättsaktivist motsätter sig i princip att djur dödas. En del av djurrättsrörelsens teoretiker har dragit parallellen med kampen för slaveriets avskaffande. Syftet att befria djur från hotet att dödas har motiverat aktioner vilka brukar omnämnas i termer som ”ekosabotage” och ”ekoterrorism”.⁶²

Argument mot demokratin

Gemensamt för den gröna extremismens kritik av demokratin är argumentet att naturen representerar ett högre värde än den mänskliga samhällsorganisationen. Den mer specifika kritiken av det demokratiska systemet skiljer sig dock mellan olika de olika riktningarna inom den gröna tankevärlden.

Romantikens syn på naturen som ett organiskt, högre väsen står i konflikt med demokratin bejakande av individuell frihet och medborgerliga rättigheter. Den tyska nationalsocialismens kult av nationen, jorden och naturen fick motivera en hård förföljelse av individer och grupper som ansågs hota den germanska enheten.

De militanta aktivisterna inom miljörörelsen och djurrättsrörelsen riktar sig framför allt mot de politiska beslutsfattarna. Demokratiskt beslutade lagar accepteras inte om de anses strida mot en högre rätt, såsom ekologiska principer och djurens rättigheter.

Förekomst

En nationalsocialistisk färgad form av miljörörelse återfinns i dag i delar av Tyskland. Djurskydd och naturskydd förenas där med ”hembygdsskydd”. Landskapet ska skyddas mot ”främmande element”. Gröna argument används här som täckmantel för brun extremism.⁶³

---

⁶¹ ”Eco-authoritarianism”, i Mark Bevir, red. (2010), *Encyclopedia of Political Theory*, Sage, Berkeley, sid. 575; Mathew Humphrey (2007), *Ecological Politics and Democratic Theory. The Challenge to the Deliberative Ideal*, Routledge, London.

⁶² Elzbieta Posluszna (2015), *Environmental and Animal Rights Extremism, Terrorism, and National Security*. Butterworth-Heinemann. www.abolitionistapproach.com.

⁶³ www.umweltundaktiv.de.

Under en period rapporterades exempel på vad som benämns ekoterrorism och ekosabotage från flera länder. Ett sådant uttryck var sabotage för att förhindra avverkning av skog eller exploatering av andra naturtillgångar. Aktioner för att hindra transporter av radioaktivt avfall från kärnkraftverk är en annan variant.

Våldsamma former av djurrättsaktioner har förekommit i Sverige sedan 1990-talet. Djurrättsmotståndet grundas inte på något principiellt avståndstagande från demokrati men djurrättsaktivister anser att det är moraliskt rätt att bryta mot demokratiskt beslutade lagar för att värna djurens rättigheter.⁶⁴ Aktionerna har bland annat gått ut på att släppa ut minkar, hindra experiment med försöksdjur och sabotera pälshandel. Fyra djurrättsaktivister dömdes 2014 till fängelse för attentat riktade mot en minkfarm. De åtalades för att ha tänt eld på minkfarmarens garage, kastat in yxor i bostaden, hotat släktingar, vält en gravsten och anskaffat kemikalier för att tillverka sprängämnen.⁶⁵

Auktoritär sekularism

Idéhistoria

Konflikten mellan andlig och världslig makt har satt sin prägel på stora delar av världshistorien. I Europa skärptes striden mellan kyrka och kungamakt när den statliga organisationen växte i omfattning och anspråk på att styra samhället. Ett tidstypiskt exempel är riksdagen i Västerås 1527 som beslöt att dra in den katolska kyrkans egendom till kronan. Sverige förblev dock kristet men inom ramen för en protestantisk statskyrka.

Den franska revolutionen blev också i detta avseende en vattendelare. Frankrike hade historiskt varit ett djupt katolskt land. Den nya republiken markerade ett radikalt brott med det förflutna. De jakobinska revolutionärerna konfiskerade inte bara kyrkans egendom. Den radikala ambitionen var att bygga upp ett nytt samhälle utan religion. Prästerna hindrades från att sprida sin förkunnelse. Det blev förbjudet att utöva sin religion på allmänna platser. Kristna symboler avlägsnades. Kyrkklockor togs ner och smältes. Statyer och konstverk avlägsnades och i en del fall förstördes. Kyrkobyggnader gjordes om till lagerlokaler, fabriker och stall. Tideräkningen skulle inte längre utgå från Kristi födelse utan revolutionärerna införde en ny kalender där republikens grundande 1792 sattes till år 1.

Det revolutionära experimentet i Frankrike varade inte många år. Gradvis fick kyrkan tillbaka en del av sin egendom och kunde återuppta sin verksamhet inom vissa bestämda ramar. Förhållandet mellan staten och kyrkan var dock länge

---

⁶⁴ Peter Singer (1973), *Democracy and Disobedience*, Oxford University Press.

⁶⁵ *Dagens Nyheter*, 21 januari 2014. Göta Hovrätt mål B 1257-14 18 juni 2014.

föremål för uppsplitande konflikter i fransk politik. Det skulle dröja över hundra år innan en lag reglerade förhållandet mellan republiken och den franska kyrkan. Ett grundläggande begrepp är *laïcité*. Staten och kyrkan är strikt åtskilda. Staten varken erkänner, avlönar eller understödjer någon religion. Statliga skolor är konfessionslösa.

Den franska modellen är en variant av *sekularism*. Begreppet sekularisering står för en process där religionen får minskad betydelse i samhällslivet. I detta sammanhang är det väsentliga att staten står fri i förhållande till religiösa samfund. Därutöver kan sekularism också betyda mer eller mindre medvetna ansträngningar för att reducera religiösa inslag och tänkesätt i samhället. Men en sekulär stat kan i princip ge stöd till trossamfund, så länge staten förhåller sig neutral och bejakar trosfrihet och religiös pluralism.

Sekularism är inte bara förenlig med demokrati utan är i dagens värld snarast en förutsättning. De flesta av världens länder är numera sekulära i någon mening. Demokratiska stater bygger sin legitimitet på folksuveränitetsprincipen, inte på religiösa bud.

Det finns dock extrema varianter av sekularism som kommer i konflikt med den demokratiska rättsstaten. Franska revolutionen är ett historiskt exempel på hur strävan efter att bryta kyrkans makt kan leda till att människor inte längre får utöva sin religion. Det kan tilläggas att de franska revolutionärerna bröt mot den fri- och rättighetsförklaring som några år tidigare markerat inledningen på revolutionen. I artikel 10 heter det nämligen: ”Ingen ska antastas på grund av sina åsikter, inte heller religiösa, förutsatt att deras uttryck inte stör den allmänna ordningen som fastställts i lag.”

En del stater har gått så långt i in kamp mot kyrkans inflytande att det lett till konflikt med demokratiska principer. Kemal Atatürks modernisering av Turkiet på 1920-talet har vissa likheter med franska revolutionen. Turkiet var ett muslimskt samhälle och Atatürks reformer innebar en radikal brytning med det historiska arvet. Inom några år infördes nya lagar, ett nytt alfabet, en ny huvudstad och ett nytt skolsystem. Omvandlingen skulle göra Turkiet mer västerländskt och sekulariseringen var ett centralt inslag i detta moderniseringsprojekt. Staten blev herre över de religiösa institutionerna.

Turkiets befolkning förblev muslimskt troende och inom den styrande statseliten växte oron över en återislamisering av landet. Det blev militären som tog på sig rollen som kemalismens försvarare. När de civila politikerna inte ansågs fylla sin uppgift grep militären makten. Islamiska partier förbjöds och islamiska politiker fängslades. Militärkupper och restriktioner för yttrande- och organisationsfrihet

gjorde att Turkiet inte kunde betraktas som ett demokratiskt land. I stället kunde man använda uttrycket ”auktoritär sekularism” för denna variant av toppstyrt försvar mot religiöst inflytande.⁶⁶

Argument mot demokratin

Den auktoritära sekularismens huvudargument mot demokratin är att folk kan rösta fel. Om staten vill försvara sig emot eller motverka en viss religion och väljarna röstar på partier som vill främja denna religion befinner sig de styrande i ett uppenbart dilemma. Det har hänt i flera länder att ett val ställts in med argumentet att rädda demokratin.⁶⁷

Förekomst

Historiskt sett är den auktoritära sekularismen förknippad med europeiska staters strider med den katolska kyrkan. Under demokratin barndom i Sverige rasade en strid om kyrkans ställning, även om det aldrig gick så långt som till en sekularism av auktoritär art. Inom arbetarrörelsen fanns ett motstånd mot kyrkan, som sågs som en konservativ kraft och de styrandes främsta propagandainstrument. Det fanns också en filosofisk kritik mot kristendomen från ateistiska utgångspunkter, som betraktade all religion som vidskepelse. Det bör tilläggas att det inom den tidiga arbetarrörelsen också rymdes en förståelse för religionen, eftersom socialismen och den kristna religionen båda ansågs vila på värden som allas likhet inför Gud och kärleken till nästan. Inom den svenska socialdemokratin ägde det rum en tydlig förändring, från en systematisk antireligiös propaganda över en nedtoning av ateismen i syfte att få stöd av de religiösa arbetarna till framväxten av en kristen socialism och att skaffa sig inflytande i statskyrkan.⁶⁸

Flertalet europeiska länder har gått igenom en motsvarande utveckling. Staten förhåller sig i dag neutral i förhållande till de religiösa samfundet och står som konstitutionell garant för religionsfriheten. Religionsfriheten skyddas också av Europakonventionen: ”Var och en har rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet; denna rätt innefattar frihet att byta religion eller tro och frihet att ensam eller i gemenskap med andra, offentligt eller enskilt, utöva sin religion eller tro genom gudstjänst, undervisning, sedvänjor och ritualer.”⁶⁹

---

⁶⁶ Nilüfer Göle (2001), ”Authoritarian secularism and and islamist policy: the case of Turkey”, i Augustus Richard Norton, red., *Civil Society in the Middle East*, 2, E. J. Brill, Leiden, sid. 17–43.

⁶⁷ Ett exempel är Algeriet i början av 1990-talet. Inför hotet att den islamiska räddningsfronten FIS skulle vinna det stundande valet grep militären in, stoppade valet och avsatte presidenten. Händelserna blev början på ett flera år långt inbördeskrig.

⁶⁸ Herbert Tingsten (1941), *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling*, 2, sid. 279 ff.

⁶⁹ Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, artikel 9.1.

I dag är det framför allt olika islamiska rörelser maktanspråk som leder till konflikter med stater som vill bygga på sekulära principer. Exempel på auktoritär sekularism har i modern tid funnits i Turkiet, Iran, Algeriet och Tunisien.

Teokrati

Idéhistoria

Även om det i dag är våldsbejakande islamism som uppfattas som det mest akuta hotet mot det demokratiska samhället har samma grundproblem, som handlar om religionens politiska roll, funnits även inom den kristna delen av världen. Redan för tusen år sedan ledde denna fråga till en öppen konflikt mellan den andliga och den världsliga makten. Två skilda synsätt stod mot varandra. Den ena sidan utgick från att det var kyrkan som utgjorde det universella samhället medan staten endast hade begränsade uppgifter inom detta samhälle. Den andra sidan hävdade att staten hade överhöghet över ett samhälle som även inkluderade kyrkan.

Påve Gregorius VII (ca 1020–1085) grep aktivt in för att begränsa furstemakten. Han förbjöd bland annat kejsaren att utse biskopar. Eftersom den formella installationen av biskopar kallades investitur har denna konflikt blivit känd som investiturstriden. Kejsaren Henrik IV vägrade att följa kyrkans bud och Gregorius svarade då med att bannlysa och avsätta kejsaren. Denna händelse visar påven har utövat politisk makt och att den katolska kyrkan ansett sig stå över staten.

Denna doktrin innebär att kejsaren är underställd påven som i sin tur är Guds företrädare på jorden och kan därför beskrivas som en ”teokrati”, ett gudsvälde. Striden mellan den katolska kyrkan och den världsliga makten fortsatte i flera hundra år. Även furstemakten åberopade en religiös auktoritet. Monarker hävdade att de regerade ”med Guds nåde” (*Dei gratia*). Den oinskränkta kungamakten kunde därmed hänvisa till att den vilade på en gudomlig legitimitet. Formuleringen ”med Guds nåde” fanns kvar i Sveriges kungatitel ända fram till 1973.

Även om teokrati utgör ett randfenomen i en översikt över styrelseskick i dagens värld kan idéen om ett gudsstyrt samhälle spela en betydelsefull roll som inspirationskälla för olika politiska rörelser. Ett exempel är de amerikanska

dominionisterna som har målet att ersätta den sekulära staten med en regim som grundas på Gamla Testamentets lagar.⁷⁰

Annars är teokratiska tendenser i dag vanligast förekommande inom några riktningar av islam. Den islamiska rättsordningen *sharia* har Koranen som viktigaste urkund och kompletteras med berättelser om profeten Muhammed (*sunna*) och andra källor. Förhållandet mellan *sharia* och den statliga lagstiftningen är mycket omdiskuterat och det närmare förhållandet mellan andlig och världslig makt har varierat över tid och uppvisar stora variationer inom den muslimska världen. De islamiska rättskällorna är mer detaljerade inom vissa områden, särskilt när det gäller familjerätt, medan andra områden lämnar större utrymme för kompletteringar. Under 1900-talet fanns en allmän tendens till sekularisering inom flertalet stater med islamisk befolkning men under de senaste årtiondena har mer fundamentalistiska tolkningar av islam vunnit terräng.⁷¹

Argument mot demokratin

Teokratin riktar sig mot demokratin grundbult: folksuveränitetsprincipen. Demokratin anser att makten kommer från folket, teokraterna anser att makten kommer från Gud/Allah.

Teokraterna vänder sig också mot sådan yttrandefrihet, religionsfrihet och organisationsfrihet som tillåter yttranden och handlingar som anses strida mot den rätta läran.

Kvinnornas rättigheter är gravt eftersatta i de extrema tolkningarna av islam som finns både inom sunnitiska och shiitiska riktningar. Den religiösa doktrinen motiverar här en traditionell familjestruktur med mannen som överordnad kvinnan. Även inom kristen fundamentalism finns exempel på kränkningar av kvinnliga rättigheter; ett sådant är kristna extremisters attacker mot abortkliniker i USA.

Ett fundamentalistiskt religiöst perspektiv står också främmande för staten som en självständig organisation med egen rättsordning. Kyrkan betraktas som överordnad och staten som underordnad.

Förekomst

Inom den kristna världen finns i dag bara en stat som kan beskrivas som teokratisk, nämligen Vatikanstaten där påven är både andlig och världslig ledare.

---

⁷⁰ Benämningen kommer från ordet ”dominion” som kan översättas till herravälde och anspelar på ett stycke i Bibeln där Gud säger att människor ska ”härska över havets fiskar, himlens fåglar, boskapen, alla vilda djur och alla kräldjur som finns på jorden” (1 Mos 1:26).

⁷¹ Sami Zubaida (2005), *Law and Power in the Islamic World*. I. B. Tauris, London.

Ett exempel inom en annan religion är den tibetanska exilregeringen med Dalai Lama som ledare.

Dagens Iran har visserligen ett parlament och en vald president men den politiska maktutövningen övervakas ytterst av Vaktarrådet, som består av höga präster som inte är folkvalda. Saudiarabien styrs i enlighet med en strikt tolkning av sunnitisk islam och religiösa sharia-domstolar svarar för en betydande del av rättskipningen.

Den sunnitiska terroriströrelsen Islamiska staten kontrollerar numera delar av Syrien och Irak. Det kalifat som IS utropade 2014 innebär att det rör sig om en teokrati eftersom den högste religiöse ledaren, kalifen, också är statens ledare. IS tillämpar en extrem tolkning av sharia-lagen.

Enligt Säkerhetspolisen domineras den terrorrelaterade verksamheten i Sverige av aktörer som är motiverade av våldsfrämjande islamistisk extremism, där syftet ofta är att stödja terrorbrott i konfliktområden, som till exempel Irak, Afghanistan, Somalia, Jemen och Syrien. Fler än hundra personer har också rest från Sverige till konfliktområden, för att där delta i träning kopplad till terrorism och olagliga våldshandlingar.⁷² Terrorattentaten mot judiska museet i Bryssel i maj 2014, mot en tidningsredaktion i Paris januari 2015 och mot en konstnärs framträdande i Köpenhamn februari 2015 är typexempel på hur Mellanösterns konflikter får direkta konsekvenser för Västeuropas demokratiska samhällen.

Ett islamistiskt inspirerat terrordåd som genomförts i Sverige är självmordsattentatet på Bryggargatan i Stockholm 2010. En man utlöste en sprängladdning som hand hade fäst på kroppen. Han själv var den enda som dödades i attentatet eftersom sprängladdningen utlöstes tidigare än planerat.

Även kristna extremister kan utgöra ett hot mot den demokratiska rättsordningen. Anders Behring Breivik genomförde sina terrorattentat i Norge 2011 med motiveringen att han ville försvara det kristna samhället mot vad han uppfattade som ett hot från militanta islamister. Anti-jihadrörelsen en variant av högerextremism där försvaret av kristenheten står i förgrunden.⁷³

---

⁷² *Säkerhetspolisen. Årsbok 2014*, sid. 32 f, 56 ff. www.sakerhetspolisen.se.

⁷³ Alexander Meleagrou-Hitchens & Hans Brun (2013), *A Neo-Nationalist Network. The English Defence League and Europe's Counter-Jihad Movement*. ICSR och CATS, Försvarshögskolan.

Centralism

Idéhistoria

När demokratin förverkligas inom ramen för en stat uppstår frågan hur den statliga organisationen närmare bestämt ska organiseras. Maktfördelningen kan beskrivas i termer av centralisering och decentralisering. En centraliserad stat bildar en toppstyrd hierarki. En decentraliserad stat ger utrymme för maktindelning exempelvis i form av självstyrande regioner eller lokal självstyrelse.

Centralismen utgår från en monistisk, till skillnad från en pluralistisk, demokratitolkning. Den politiska makten i samhället utgår från en enda punkt som står under demokratisk kontroll. Urtypen är den franska revolutionens demokratitolkning. Det gamla samhället hade varit som en pyramid med kungen längst upp. Envåldshärskaren hade nu störtats och ersatts av en vald nationalförsamling. Statens centraliserade hierarki ändrades emellertid inte utan förstärktes ytterligare under den jakobinska styrelsen. Enligt detta tänkesätt avgörs demokratin effektivitet av statens styrningsförmåga.

En extrem centralism leder i praktiken till en konflikt med demokratiska principer som frihet och mångfald. Den centralstyrda statsmodellen har motiverats med olika slags argument. Centralism återfinns både till vänster och till höger på den politiska skalan.

En marxist-leninistisk teori för centralstyrning är den av Lenin utvecklade principen om ”demokratisk centralism”. Stat och parti är hierarkiskt uppbyggda med stark central styrning. Beslut från högre organ är bindande för organ på lägre nivå. Minoriteten måste underordna sig majoritetens beslut. Enligt teorin skulle det demokratiska inslaget bestå i att lägre organ väljer högre organ, men i praktiken innebar kommunistpartiets dominans att systemet var starkt centralstyrt. Den av kommunistpartiet kontrollerade staten blev det viktigaste maktinstrumentet i denna variant av totalitär demokrati.

Ett förhållande av staten förekommer också inom andra politiska ideologier. Svenskt offentligt liv under 1800-talet dominerades av den statsidealism som hade utvecklats av den konservativa filosofen Christopher Jacob Boström (1797–1866). Boströms fiende var liberalismen med dess syn på individer som ingick frivilliga kontrakt. För Boström var staten något högre, som var instiftad i himlen. Statens idé var högre än individerna. Människorna var till för lagens skull, inte lagen för människorna. Suveräniteten härstammade inte nerifrån från

folket utan uppifrån, från statens idé och i sista hand från Gud. Staten var en och odelbar och representerades av en enda person, monarken.⁷⁴

En återklang av denna statsidealism hördes i den konservativa kritiken i samband med genomförandet av parlamentarism och allmän rösträtt. Riksdagen anklagades för bristande kompetens och ansvarskänsla. ”Partiväldet” skulle leda till att statens högsta poster skulle tillsättas efter politiska och inte fackmässiga meriter. Statens auktoritet skulle därför värnas genom oberoende domstolar och ämbetsverk. Demokratin borde inte bli ”allenahärskande.”⁷⁵

Argument mot demokratin

Den extrema centralismen riktar sig mot sådana friheter som kan anses utmana och hota statens auktoritet. Organisationsfrihet och kommunal självstyrelse riskerar att försvaga staten och betraktas därför med skepsis.

Den leninistiska statsteorin accepterar heller inte fria val eller flerpartisystem. Kommunistpartiet kontrollerar staten genom att partitrogna funktionärer tar över myndigheter och domstolar.

Den konservativa statsidealismen anser att rösträtt och parlamentarism leder till att särintressen, gruppegoism och inkompetens tar över i ledningen av staten.

Förekomst

Leninismens centralstyrda modell dominerade Östeuropa fram till murens fall 1989 och återfinns i dag i de kvarvarande kommuniststaterna. Putins Ryssland har förvisso vissa likheter med den sovjetiska statens struktur men båda dessa epoker i rysk historia kan ses som uttryck för en äldre statstradition som i stället för individen utgår från staten. Rysslands president betraktas sig inte i första hand som en politiker som vill genomdriva ett visst program eller företräda bestämda grupper utan ser sig i stället som en tjänare av ett högre statsintresse.⁷⁶

---

⁷⁴ Svante Nordin (1981), *Den Boströmska skolan och den svenska idealismens fall*. Doxa, Lund, sid. 27.

⁷⁵ ”När regementsutövningen ligger i händerna på en demokrati, som tillika råder över konstitutionsutskottets och riksdagens majoritet, är kontrollen i grunden förfelad och demokratin allenahärskare — så vida ej en effektiv kontroll kan utövas genom en tredje makt, självständiga domstolar.” C. A. Reuterskiöld (1918), ”Vår rättsordnings omvandling”, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 21, sid. 71. Se även Donald Söderlind, ”Några huvudtankar i den ’aristokratiska’ konservatismens kritik av demokratin”, i *Två studie i svensk konservatism 1916–1922*, Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 61, Almqvist & Wiksell, Stockholm; Nils Stjernquist (1984), ”Regerar regeringen över de centrala ämbetsverken?”, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 87, sid. 220.

⁷⁶ Fiona Hill & Clifford G. Gaddy (2015), *Mr. Putin. Operative in the Kremlin*. Brookings Institution Press, Washington D.C.

Den speciella statsidealism som var inflytelserik under 1800-talet tillhör nu historien. Däremot finns fortfarande en potentiell risk att personer som anser sig förkroppsliga ett högre statsintresse kan gripa in för att rädda staten mot ”korrupta politiker”. Ett exempel på en sådan ”stat i staten” är den italienska frimurarlogen Propaganda Due i slutet av 1970-talet.⁷⁷

Anarkism

Idéhistoria

I de politiska idéernas historia utgör anarkismen en motpol till statsidealism och statlig centralstyrning.⁷⁸ Anarkismens ideal är ett frihetligt samhälle utan härskare (*an archos*). Ett sådant samhälle har inga politiska och samhälleliga tvångsordningar och saknar följaktligen en stat. Ramen för människornas samhällsliv bildas i stället av frivilliga associationer och federationer.

Som politisk rörelse har anarkismen uppträtt i flera olika varianter. Några har haft en mer individualistisk tyngdpunkt medan andra har betonat solidaritet och kollektivism. Michail Bakunin (1814–1876) ansåg att vägen till ett fritt och klasslöst samhälle gick via en revolution där massan skulle mobiliseras och spontant gripa makten. Petr Kropotkin (1842–1921) utvecklade en kommunistisk modell av anarkismen där revolutionen skulle innebära en upplösning av staten och privategendomens avskaffande. Flera av anarkismens teoretiker satte stort hopp till att arbetarnas fackliga organisationer skulle bilda grunden för det nya samhället. Denna anarkosyndikalistiska rörelse fick ett betydande inflytande i länder som Frankrike och Spanien.

Även om anarkismens ideal var ett fritt och fredligt samhälle förespråkade flera av anarkismens teoretiker en våldsamt väg till det nya samhället. Attentat, terror och mord såg som berättigade medel för att skapa kaos och undergräva statens auktoritet. Vårdsbejakande anarkism fanns både inom de mer kollektivistiskt inriktade rörelser som förespråkade en massrevolution och bland individualistiska anarkister där kriminalitet blev en livsstil (”illegalism”). Fysiskt våld betecknades av anarkister som ”handlingens propaganda”. Direkt aktion blev anarkismens speciella taktik.

Särskilt under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet genomförde anarkister ett stort antal terroraktioner. Rysslands tsar Alexander II dog 1891 när

---

⁷⁷ *Relazione della commissione parlamentare d'inchiesta sulla loggia massonica P2*, Doc. XXIII, n. 2, 1984. www.fontitaliarepubblicana.it.

⁷⁸ Det bör tilläggas att det även finns andra alternativ till statlig centralism. Etnonationalistisk och regional separatism kan också drivas till extremism och terrorism, som till exempel den baskiska separatiströrelsen ETA. *European Union Terrorism Situation and Trend Report 2014*. Europol 2014, sid. 29 ff.

anarkister i rörelsen Folkviljan (Narodnaja volja) sprängde en bomb i Sankt Petersburg. Under en operaföreställning i Barcelona 1893 dödades ett tjugotal personer vid ett bombattentat som utfördes av anarkisten Santiago Salvador som hämnd för avrättningen av en spansk anarkist. Frankrikes president Sadi Carnot knivhögs till döds 1894 av en anarkist vid namn Cesare Giovanni Santo. Elisabeth av Bayern, kejsarinna av Österrike och drottning av Ungern, knivhögs till döds 1898 av Luigi Lucheni, en italiensk anarkist. Italiens kung Umberto I mördades 1900 av anarkisten Gaetano Bresci. USA:s president William McKinley sköts 1901 av Leon Czolgosz, som var en anarkist med polsk-rysk bakgrund.

Argument mot demokratin

Anarkismen accepterar folkstyrelsen som allmän princip men förkastar parlamentarism, partier och statlig institutioner som medel att förverkliga folkviljan. I stället för att ställa upp i de allmänna valen brukar anarkistiska rörelser uppmana till bojkott av valen. ”Om röstning kunde förändra någonting så skulle det vara förbjudet”, har en anarkist resonerat.⁷⁹

Att bejaka folkstyrelsen behöver för en anarkist inte vara detsamma som att försvara majoritetsprincipen. Det faktum att en minoritet tvingas underkasta sig majoritetsviljan strider mot anarkismens frihetsideal eftersom denna situation betraktas som en form av majoritetstyran. Även en demokratisk stat är något ont och invånarna har ingen förpliktelse att följa dess lagar.⁸⁰

Vissa fri- och rättigheter är svåra att förena med en anarkistisk ideologi. Eftersom anarkismen är emot privat ägande är den också emot den grundlagsskyddade äganderätten. Direkt aktion genom våldsanvändning är ett politiska kampmedel som står i strid med den parlamentariska demokratis fredliga arbetsmetod.

Förekomst

En del anarkistiska riktningar arbetar i dag inom demokratis ram. Anarkosyndikalistiska fackföreningar finns i dag i flera länder, däribland i Sverige (Sveriges Arbetares Centralorganisation). Syndikalismen vänder sig mot centralisering och myndighetsstyre och förespråkar i stället en decentraliserad form av lokal medlemsdemokrati. Syndikalisterna använder flera olika kampmetoder, däribland öppna stridsåtgärder, vilda stridsåtgärder och dolda kampmetoder. Strejker, även vilda strejker, blockader och bojkottaktioner är exempel på sådana kampmetoder.⁸¹

---

⁷⁹ Colin Ward (1987), ”The Case Against Voting”, *New Society*, 15 May 1987.

⁸⁰ Robert A. Dahl (1999), *Demokratin och dess antagonister*, sid. 47.

⁸¹ ”Fackliga stridsmetoder”, www.sac.se.

En militant och våldsbejakande riktning inom anarkismen har valt att göra internationella toppmöten som arena för sina aktioner mot globalisering och kapitalism. Gatustrider mellan anarkister och polis har bland annat förekommit vid WTO:s möte i Seattle 1999, G 8-mötet i Genua 2001, EU-toppmötet i Göteborg 2001 och vid invigningen av Europeiska centralbankens nya byggnad i Frankfurt 2015. Undersökningskommissionen efter Göteborgskravallerna konstaterade att det före toppmötet fanns ”uppmaningar om våld på de anarkistiska autonoma nätverkens hemsidor”. Kommissionen fann också att argumenten för våld varierar. Några menar att våld är tillåtet eller till och med nödvändigt i självförsvar. Samtidigt anser de flesta av dessa att våld inte får förekomma mot personer. Däremot förespråkar en del materiell förstörelse mot privat egendom och företrädesvis mot företag med laddat symbolvärde och andra internationellt verksamma storföretag samt internationella bankkoncerner.⁸²

Våldsbejakande anarkism förekommer också i form av lösare grupperingar och nätverk där anarkism är en av flera inspirationskällor. Den autonoma rörelsen har flera likheter med anarkismens idéer och kampmetoder. Inom den autonoma miljön finns individer, grupper och nätverk som verkar för ett klasslöst och ekonomiskt jämlikt samhälle, skriver Säkerhetspolisen i en översikt. Huvuddelen av de brott som begås av den autonoma miljön riktas mot meningsmotståndarna i vit makt-miljön.⁸³

Åtta varianter av extremism

Detta kapitel har granskat ytterpolerna inom fyra av politikens konfliktdimensioner. Dessa åtta typer av extremism har alla visat sig vara förknippade med antidemokratiska idéer. Frågan är hur långtgående slutsatser som kan dra av denna observation.

En första invändning gäller urvalet av konfliktdimensioner. En undersökning som utgått från andra slags politiska konflikter kanske skulle ha gett annat resultat. Detta kan visserligen inte uteslutas men de fyra konfliktområden som här har tagits upp tillhör trots allt några av de mest centrala inom modern politik. Vänster-högerdimensionen handlar om fördelningen av samhällets ekonomiska resurser och om förhållandet mellan individ och kollektiv. Tillväxtdimensionen gäller konflikten mellan teknik och natur. Den tredje konflikten handlar om religionens roll i samhället. Spänningen mellan centralisering och decentralisering kretsar kring maktfördelningen i samhället. Det finns knappast

---

⁸² *Göteborg 2001*. Betänkande av Göteborgskommittén. SOU 2002:122, sid. 55 ff.

⁸³ *Säkerhetspolisen. Årsbok 2014*, sid. 53, 72. www.sakerhetspolisen.se.

många andra konfliktdimensioner som kan göra bättre anspråk på representativitet.

En annan invändning är att motstånd mot demokrati skulle kunna motiveras på annat sätt en genom ideologisk extremism. Det visar sig emellertid att det knappast finns några mer betydelsefulla argument mot demokratin som inte behandlats i detta kapitel. Tidigare undersökningar av antidemokraternas värdegrund har visserligen använt delvis andra sätt att klassificera argumentationen men de pekar ut i stort sett samma idéströmningar. Som nämnts i föregående kapitel har demokratin ifrågasatts av bland andra elitteoretiker, anarkister, aristokrater och antihumanister. Alla dessa kan betecknas som extremister på en eller flera av politikens ideologiska värdeskalor.

Återstår så att bemöta ytterligare en tänkbar invändning mot slutsatsen att ideologisk extremism har samband med demokratimotstånd. För fullständighetens skull återstår att fråga om även mittenpositioner kan vara förknippade med antidemokratiska attityder. Man letar dock förgäves efter antidemokrater i politikens mittfält.⁸⁴ Förespråkare för blandekonomi och fördelningspolitik rymms inom demokratins ram. Försöken att förena teknik och ekologi, exempelvis genom något slags grön tillväxt, tillhör också det parlamentariska livets vardag. Den religiösa toleransen och religionsfrihet är grundläggande för demokratins fri- och rättigheter. Ambitionen att balansera centralstyrning och lokal självstyrelse är ett viktigt inslag i de demokratiska staternas författningsspolitik. Den demokratiska beslutsprocessen kan i själva verket ses som en metod att hantera värdekonflikter och ideologiska spänningar.

Slutsatser är därför klar. Antidemokratiska hållningar hänger samman med politisk extremism. Demokratin förknippas med måttfullhet.

---

⁸⁴ Det paradoxala uttrycket ”mittenextremism” förekommer ibland men används i andra betydelser. En del forskare hänvisar till ”medelklassens extremism” som en förklaring till fascismens uppkomst (Seymour Martin Lipset, 1966, *Den politiska människan. Studier i politikens sociologi*, Aldus/Bonniers, Stockholm, sid. 8). Ordet ”mittenextremism” har också använts polemiskt av högerextrema invandringsmotståndare för att fördöma liberalers föregivet extrema mångkulturalism (Uwe Backes, *Political Extremes*, 2010, sid. 172).

4 Angrepp mot den demokratiska processen

Ett demokratiskt styrelsesätt består av en förening av flera olika principer och institutioner. Demokratins motståndare kan ibland ifrågasätta hela det demokratiska systemet men politiska extremister riktar ofta in sig på enskilda delar av den demokratiska rättsstaten.

Det finns regimer som accepterar vissa delar av demokratin men inte andra. Stater som tillåter allmänna val men som inskränker medborgarnas fri- och rättigheter tillämpar ett system som har benämnts ”valdemokrati” och ”illiberal demokrati”.⁸⁵ Uttrycken är dock inte så lyckade eftersom de använder ordet demokrati i en snäv mening, som om demokrati vara var en fråga om att rösta med ett visst antal års mellanrum. Bättre är då att säga att demokrati är sammansatt av två element: folksuveränitet och rättsstat.⁸⁶

Man kan dessutom precisera diskussionen ytterligare. Folksuveränitet inom ramen för ett parlamentariskt system innebär dels att medborgarna har möjlighet att delta i åsiktsbildningen och påverka hur samhället styrs, dels att de folkvalda politikerna har möjlighet att omsätta folkviljan i lagstiftning. Rättsstaten innebär dels att medborgarna skyddas av grundlagsreglerade fri- och rättigheter, dels att rättskipningen utövas av oberoende domstolar och av myndigheter som följer kraven på saklighet och opartiskhet.

Dessa olika delar av det demokratiska styrelsesättet bildar ett sammanhängande system. De olika delarna kan beskrivas under rubrikerna medborgarskap, folkstyrelse, lagstiftning samt rättskipning och förvaltning.

Det demokratiska systemet kan därmed betraktas som ett kretslopp. Den enskilde individens medborgarskap i samhället definieras genom en uppsättning rättigheter och skyldigheter. Medborgaren deltar i statsstyrelsen genom fri åsiktsbildning samt rösträtt och andra deltagandeformer. Den lagstiftande makten utövas av den folkvalda riksdagen. Regeringen styr riket och är ansvarig inför riksdagen. Folkstyrelsen förverkligas också genom lokal självstyrelse.

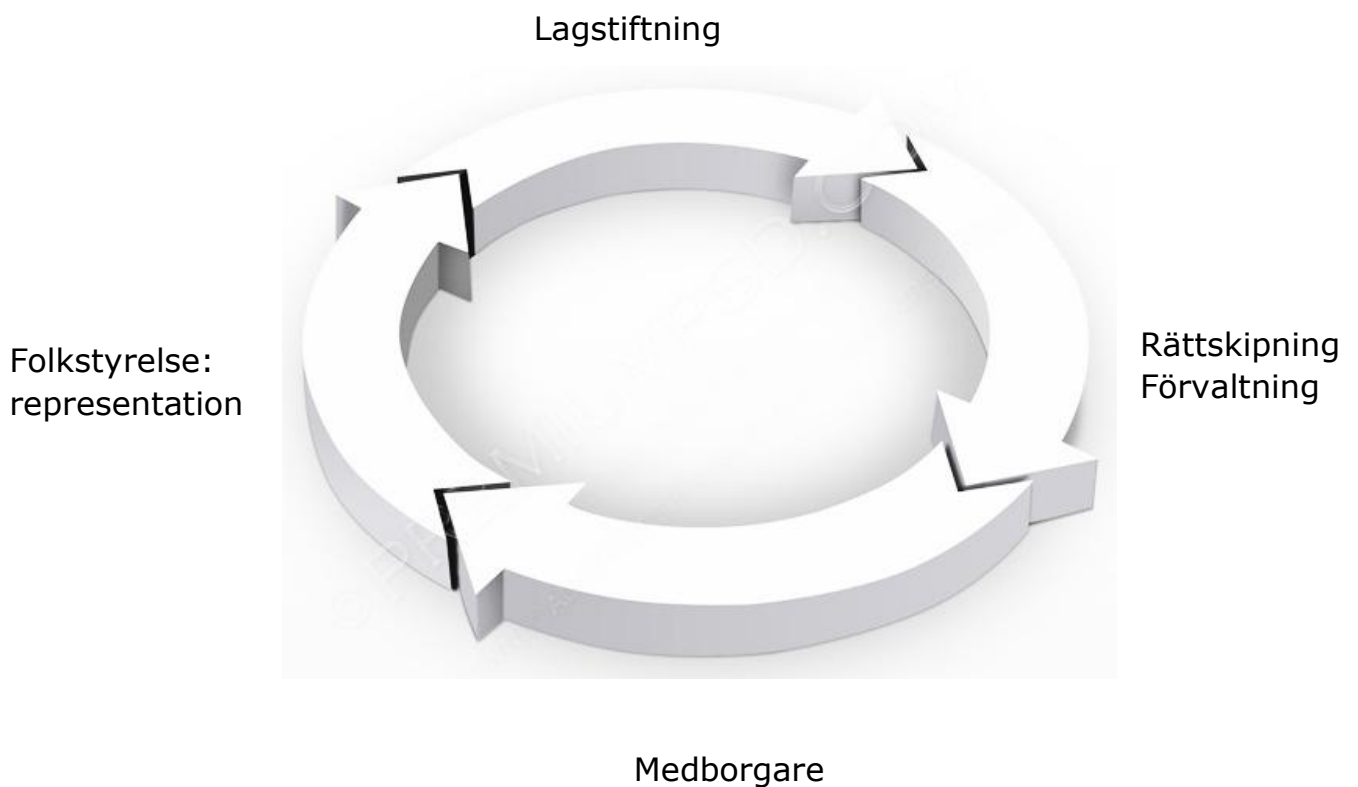
---

⁸⁵ Uttrycket ”illiberal demokrati” har myntats av den amerikanske journalisten Fareed Zakaria: ”The rise of illiberal democracy”, *Foreign Affairs*, November/December 1997, sid. 22–43. Se även ”Motsättning mellan demokrati och liberalism präglar Mellanöstern”, intervju med Shadi Hamid, *Respons*, nr 6 2015, sid. 17–19.

⁸⁶ Carl J. Friedrich (1968), *Constitutional Government and Democracy. Theory and Practice in Europe and America*. Blaisdell, Waltham, Mass.; Jörgen Hermansson (1986), ”Demokrati i västerländsk mening”, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 89, 253–264.

Ansvaret för rättskipningen ligger hos självständiga domstolar. Till den verkställande makten hör statliga och kommunala förvaltningsmyndigheter.⁸⁷

Demokratins kretslopp

Angrepp mot medborgarna

Principer och institutioner

Medborgarskap definieras här som ett knippe rättigheter och skyldigheter. En del av dessa avser att garantera den fria åsiktsbildningen i politiska, religiösa och

---

⁸⁷ Olof Petersson (2014), *Att värna den demokratiska rättsstaten*. Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, MSB706.

kulturella frågor från ingrepp från det allmänna. Här ingår bland annat tanke- och religionsfrihet, åsiktsfrihet, tryckfrihet, yttrandefrihet och mötesfrihet. Till de grundläggande rättigheterna hör rätt till fysisk och mental integritet och förbud mot dödsstraff, tortyr och slaveri. Rättssäkerheten skyddas av förutsebarhet genom prövning i opartiska domstolar. Principen om allas likhet inför lagen har motiverat förbud mot diskriminering på grund av nationalitet, etniskt ursprung, hudfärg eller med hänsyn till sexuell läggning. I fri- och rättigheterna ingår även äganderätt och näringsfrihet.

Hotbild

Hoten mot de medborgerliga fri- och rättigheterna kommer från flera olika håll. I själva verket innehåller alla antidemokratiska riktningar åtminstone något angrepp mot de fri- och rättigheter som anges i grundlagar och internationella konventioner.

Till de mest akuta hoten i dagens Sverige hör olika slags hets mot folkgrupp. Utslagen av antisemitism har väckt särskild uppmärksamhet. Den extrema islamismens våldsdåd riskerar också att få en motreaktion i form av antimuslimska handlingar.

Hatbrott innebär att någon angriper en person eller en grupp av människor på grund av deras uppfattade etniska bakgrund, religion, sexuella läggning eller könsöverskridande identitet. I statistiken över hatbrott är brott med främlingsfientliga och rasistiska motiv det i särklass vanligaste motivet följt av hatbrott med homofobiska, bifobiska och heterofobiska motiv.⁸⁸

Brottsförebyggande rådet uppskattar på grundval av enkätundersökningar att över 100 000 personer varje år anser sig ha utsatts för hatbrott. Antalet polisanmälda hatbrott är cirka 5 500 per år. Det vanligaste motivet är främlingsfientliga hatbrott. Därefter vanligast är antireligiösa hatbrott och homofobiska hatbrott.⁸⁹

Även andra typer av rättigheter står under attack. Näringsfriheten och den privata äganderätten är grundlagskyddade rättigheter men kränks exempelvis genom djurrättsrörelsens aktioner.

Angrepp mot folkstyrelsen

Principer och institutioner

Folkstyrelsens idé kommer till uttryck i regeringsformens formulering om att all offentlig makt i Sverige utgår från folket. Regeringsformen skyddar särskilt ett

---

⁸⁸ Brottsförebyggande rådet. www.bra.se.

⁸⁹ *Hatbrott 2013*. Brå, rapport 2014:14. www.bra.se.

antal opinionsfriheter: yttrandefrihet, informationsfrihet, mötesfrihet, demonstrationsfrihet, föreningsfrihet och religionsfrihet. Tryck- och yttrandefriheten regleras av två särskilda grundlagar. Grundlagen ger också uttryck för demokratins krav på tolerans, det vill säga respekten för olik tänkande. De politiska partierna bildar en avgörande länk mellan folket och den offentliga makten. Lokal självstyrelse innebär att kommuner och landsting själva bestämmer över lokala och regionala angelägenheter av allmänt intresse.

Hotbild

De antidemokratiska grupperingarnas intolerans yttrar sig i bristande respekt för meningsmotståndare i den politiska debatten. Mötesstörningar och näthat är två exempel.

Censur och förföljelse av journalister är alltjämt ett dominerande mönster i stora delar av världen. Även i demokratiskt styrda länder förekommer försök att hindra journalisters arbete och styra nyhetsförmedlingen. Bland de hot som riktas mot medieredaktioner och enskilda journalister härstammar en del från enskilda personer och från den organiserade brottsligheten men en del har också politiska motiv.

Flera hot mot journalister har koppling till politisk extremism, främst till vit makt-miljön men också några gånger den autonoma miljön. Vanliga tillvägagångssätt är att journalister får hotfulla brev eller att journalister hängs ut och förtalats på internet.⁹⁰ Flera svenska journalister rapporterar att de har upplevt kränkningar, påtryckningar eller trakasserier under senare år. Hoten sker ofta på ett personligt plan, i fysiska möten eller personligt riktade meddelanden via telefon, e-post eller sms. Det förekommer att hoten påverkat den aktuella rapporteringen eller att journalister undviker att rapportera om samma ämne på grund av händelsen.

En del demokratimotståndare riktar sig mot den representativa processen som sådan. Anarkismens principiella motstånd mot staten gör också att den står främmande för hela tanken på att folket genom val ska utse statens styrande organ.

Motdemonstrationer slår emellanåt över i brott mot mötesfriheten. Angreppen kommer både från höger och vänster. Vid en antirasistdemonstration i Kärrtorp 2013 attackerades deltagarna av en grupp våldsamma nazister. Det händer också att extremister inom den autonoma miljön utnyttjar fredliga aktivismiljöers aktiviteter i syfte att skapa konfrontationer med polisen. Säkerhetspolisen har

---

⁹⁰ *Otillåten påverkan på medier*. Säpo, Författningsskydds enheten, rapport 2009.

iakttagit att den autonoma extremistmiljön ofta utnyttjar uppmärksamhet kring mediala händelser för att nå ut till så många som möjligt med sitt budskap.⁹¹

Angrepp mot lagstiftningen

Principer och institutioner

Grundlagens formulering att regeringen styr riket fäster uppmärksamheten på den verkställande maktens kapacitet att genomföra riksdagens beslut. Formuleringen att den offentliga makten utövas under lagarna är grundläggande för en rättsstat och brukar benämnas legalitetsprincipen. Kärnan är den maktutövningens normbundenhet i motsats till godtycke. De förtroendevaldas integritet skyddas av särskilda bestämmelser. Brottsbalken innehåller bestämmelser om brott mot allmän ordning, brott mot allmän verksamhet, högmålsbrott och brott mot rikets säkerhet. Statschefen, regeringen, riksdagen och den högsta domarmakten åtnjuter ett särskilt skydd. Att otillbörligen tvinga offentliga organ att vidta eller att avstå från att vidta en åtgärd är ett angrepp på den demokratiska samhällsordningen och betraktas i rättsligt hänseende som ett terroristbrott.

Hotbild

Hot och våld mot förtroendevalda som begås med anledning av att de utövar de förtroendeuppdrag som anförtrotts dem förekommer i sådan omfattning att det får anses utgöra ett hot mot det representativa systemet. Illavarslande för den representativa demokratin är att kvinnorna mer än männen, riksdagsledamöterna i den yngsta åldersgruppen mer än övriga, fullmäktigeledamöter med utländsk bakgrund mer än de med svensk bakgrund är särskilt utsatta. Samma mönster för såväl kön, som bakgrund och ålder gäller även för vilka som någon gång övervägt att lämna sitt uppdrag på grund av att det förekommer trakasserier, hot och våld mot förtroendevalda.⁹²

Enligt en Brå-rapport har var femte förtroendevald politiker utsatts för brott eller en liknande incident i samband med sitt politiska uppdrag. Utsattheten gäller främst hot och trakasserier, särskilt via sociala medier. Våld och andra fysiska trakasserier är undantagsfall men förekommer varje år. Flertalet förövare är rättshaverister eller andra ”förargade medborgare”. Det förekommer också hot och trakasserier med direkt politisk bakgrund. I dessa fall är det vanligast att

---

⁹¹ *Våldsbejakande extremism i Sverige. Nuläge och utvecklingstendenser*. Ds 2014:4, sid. 66.

⁹² *Jakten på makten*. Betänkande av Kommittén om hot och våld mot förtroendevalda. SOU 2006:46.

tillhör en politisk extremistgrupp, oftare höger- än vänsterextremism. Andra förövare hade kopplingar till en lokal aktionsgrupper, intresseorganisationer och, i några enstaka fall, miljö- eller djurrättsorganisationer.⁹³

Angrepp mot rättskipningen och förvaltningen

Principer och institutioner

Självständiga domstolar är ett av fundamenten för ett demokratiskt samhälle. Domstolarna ska värna rättsstaten och den enskildes rättigheter genom att se till att de i demokratisk ordning fattade besluten tillämpas på ett korrekt sätt. Ett opartiskt och effektivt rättsväsende har stor betydelse för hela det demokratiska systemets legitimitet. Kraven på saklighet och opartiskhet gäller inte bara domstolarna utan även förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör offentliga förvaltningsuppgifter. Detta krav brukar sammanfattas under namnet objektivitetsprincipen.

Hotbild

Vittnesplikten är en grundläggande del av det svenska rättssystemet. Hot mot vittnen och övergrepp i rättsak är därmed ett direkt angrepp mot rättsstatens funktionssätt. Detta yttre hot mot domstolarna har uppmärksammats under flera år och blivit föremål för flera utredningar och riksdagsinitiativ. Problemet kvarstår emellertid och det finns tecken på att hoten blivit fler och allvarigare. De handlingar som utförs i syfte att skrämja och påverka en person kan se olika ut. Det kan röra sig om allt från hot i form av till synes oförargliga uttalanden till grova våldshandlingar. En vanlig form av angrepp är muntliga och skriftliga hotelser som lämnas i telefon, i brev, per e-post eller som sms-meddelande.⁹⁴

Hot mot domstolar och försök att otillbörligt påverka rättskipningen utgör hot mot en demokratiska rättsstaten. Det förekommer att vittnen inte vågar ställa upp eller av rädsla inte fritt berättar sanningen på grund av parts eller någon annan åhörare närvaro. Makt demonstrationer från åhörare med anknytning till kriminella nätverk utgör en typ av hot.⁹⁵

Sammanfattning

Denna undersökning har identifierat åtta olika varianter av demokratimotstånd och utgår från att den representativa demokratin är en process med fyra olika led. Därmed bildas 32 tänkbara angreppspunkter. Denna sammanställning blir

---

⁹³ *Politikernas trygghetsundersökning 2013. Utsatthet och oro för trakasserier, hot och våld.* Brå, rapport 2014:9. www.bra.se.

⁹⁴ *Ett nationellt program om personsäkerhet.* SOU 2004:1, kap. 6.

⁹⁵ *Ordning i domstol. Förutsättningar och arbetsformer,* Domstolsverket, 2012; *Säkerheten i domstol för målsägande och vittnen,* Domstolsverket, rapport 2014:1. www.domstol.se.

alltså en karta över möjliga hot mot det demokratiska systemet. Några av dessa kombinationer är mer sällan förekommande. Andra är kända från andra länder eller från tidigare historiska epoker. En del är aktuella i dagens Sverige.

Demokratimotståndarnas angreppspunkter: exempel på hot

Fet stil: aktuellt i dagens Sverige

	Medborgare	Folkstyrelse: representation	Lagstiftning	Rättskipning Förvaltning
Vänsterextremism <i>Ex. kommunism</i>	Mot privatägande	Mötesstörningar (antifascism)	Hot mot förtroendevalda	Civil olydnad Attentat mot myndigheter
Högerextremism <i>Ex. nazism, fascism</i>	Antisemitism Hets mot folkgrupp	Mötesstörningar (antikommunism) Hot mot journalister	Hot mot förtroendevalda	Hot mot domstolar
Teknokrati <i>Ex. Singapore</i>	Begränsningar av folkopinionen	Inskränkt opposition Selektivt urval av förtroendevalda	Expertmakt i lagstiftningen	Diffus gräns mellan politik och förvaltning
Grön extremism <i>Ex. ekofacism, djurrättsaktivism</i>	Kränkningar av ägarerätt och näringsfrihet	Grönt elitstyre	Överhöghet för naturens rätt	Sabotage mot genomförandet av politiska beslut
Auktoritär sekularism <i>Ex. Turkiet efter 1923</i>	Inskränkning av religionsfrihet	Utestängning av religiösa politiker	Militärkupper	Politisk justis
Teokrati <i>Ex. Islamiska staten, Iran</i>	Terrorattacker Mot kvinnors rättigheter	Mot yttrandefrihet Hot mot journalister	Prästvälde	Religiös justis
Centralism <i>Ex. Ryssland</i>	Antipluralism	Mot regional och lokal självstyrelse	Elitstyre Enpartivälde	Politiskt styrda domstolar och myndigheter
Anarkism <i>Ex. autonoma miljön</i>	Mot privatägande Vandalisering av banker och storföretag	Mot politisk representation Valbojkott	Hot mot förtroendevalda Attentat mot politiska ledare	Principiellt motstånd mot all statsmakt

Den övergripande slutsatsen är att demokratimotståndet riktar sig mot alla fyra elementen i den representativa processen och att angreppen kommer från många olika antidemokratiska riktningar.

5 Demokrati och extremism

Denna rapport visar att demokratins motståndare inte förenas av någon enhetlig ideologi. Tvärtom är det anmärkningsvärt att politiska riktningar som i andra avseenden utgör varandras motpoler och fiender förenas i detta avståndstagande från demokratin som samhällsform.

Den gemensamma nämnaren för demokratimotståndet är att det hör hemma inom politiska ytterlighetsriktningar. Rapporten utmynnar i den allmänna slutsatsen att politisk extremism innebär ett potentiellt och i vissa fall akut hot mot den demokratiska processen.

Politisk extremism

Extremism i sig är inget hot mot demokratin. Tvärtom är extremism något eftersträvansvärt inom åtskilliga verksamhetsområden. Prestationer inom idrott, vetenskapliga upptäckter, konstnärligt skapande, tekniska innovationer och många andra mänskliga aktiviteter strävar efter det nya, det hittills oöverträffade, med andra ord: det extrema.

Hotet mot demokratin kommer från en mycket speciell form av extremism: *politisk* extremism. En demokrat skulle säga: gärna extremism men inte i politiken. Att vara politisk extrem innebär att anse sig vara i besittning av sanningen, av det enda rätta sättet att organisera samhället. Men en politisk ideologi är inte bara en trosuppfattning, en politisk ideologi är också handlingsinriktad.⁹⁶ Den politiska extremismen vill påtvinga andra sitt eget ideal.

Även en demokrat kan bära starka övertygelser och ha en vilja att omsätta sina idéer i praktisk handling för att omforma samhället efter sina ideal. Men till skillnad från extremisten har demokraten också respekt och tolerans för oliktankande. Demokratins logik och extremismens logik skiljer sig därför i flera avgörande hänseenden.

---

⁹⁶ En politisk ideologi definieras här som ”en samling politiska föreställningar, som tänkes bilda ett mera systematiskt helt och anger generella och bestämda direktiv för handlandet”. Herbert Tingsten (1941), ”De politiska ideologierna i vetenskaplig debatt”, i *Idékritik*, Bonniers, Stockholm, sid. 7–59.

Forskare har karaktäriserat den politiska extremismens tänkesätt med begreppet ”monism”.⁹⁷ Alla politiska överväganden underordnas ett strikt moralsystem bestående av absoluta, förenklade och totala värderingar. Den politiska extremismens logik är simplistisk, i ordets egentliga mening enfaldig. Svåra frågor får enkla svar. Samhällsfenomen som kan ha många olika förklaringar reduceras till en enda tolkning, till en enda orsak. Extremisten har svar på allt.

Den politiske extremistens världsbild bygger därför ofta på konspirationsteorier. Idéerna om konspirationer kan få magiska proportioner. Motståndaren har övernaturliga krafter när det gäller att kontrollera och styra världen. Judarna, det internationella storkapitalet, frimurarna – variationerna är många. Vem som är konspiratör skiftar från den ena ideologin till den andra men grundmönstret är detsamma.

En analys av mediebudskapen från våldsbejakande och antidemokratiska miljöer i Sverige visar att det finns vissa gemensamma teman. Argumenteringen utgår från en skarp tudelning och betonar defensivt självförsvar. Världsbilden är konspiratorisk. Demokratiska arbetssätt som diskussion och samförstånd föraktas och i stället uppmanas till direkt aktion. Antidemokratiska riktningar bygger på ett antagonistiskt motsatsförhållande mellan ”vi” och ”dom”.⁹⁸

Extremistiska ideologier behöver syndabockar.⁹⁹ I den högerextremistiska miljön kan ”de andra” bestå av judar, utomnordiska invandrare eller utlänningar i allmänhet. Islamistisk propaganda attackerar muslimska grupper som inte anses leva på ett rättroget sätt. Även i denna miljö förekommer antisemitiska angrepp. Autonoma grupper på vänsterkanten ser högerextremister som fienden och definierar i övrigt sina motståndare som anhängare till sexism, homofobi, rasism och fascism.

Det finns i svensk debatt en tendens att underskatta ideologins betydelse för den politiska extremismen. Regeringens utredare slår exempelvis fast att ”ideologi har en mindre framträdande betydelse för personers radikaliserings, och att sociala aspekter är mycket mer betydelsefulla”.¹⁰⁰ Detta påstående kan vara korrekt i mycket speciellt perspektiv, nämligen hur man individualpsykologiskt ska förklara att enskilda personer söker sig till vissa extremistmiljöer. Men detta perspektiv underskattar de ideologiskt skolade ledarnas betydelse för de extrema

---

⁹⁷ Seymour Martin Lipset & Earl Raab (1970), *The Politics of Unreason. Right-wing Extremism in America, 1790–1970*. Harper & Row, New York.

⁹⁸ *Pro-Violence and Anti-Democratic Messages on the Internet* (2014), Swedish Media Council, sid. 266 ff, 275. www.statensmedierad.se.

⁹⁹ Harald Bergsdorf (2006), ”Extremismus als Herausforderung der Demokratie”, *Die Politische Meinung*, 51, sid. 46 f.

¹⁰⁰ *Våldsbejakande extremism i Sverige. Nuläge och tendenser*. Ds 2014:4, sid. 56.

rörelserna och den politiska ideologins kraft att skapa och vidmakthålla en världsuppfattning som kan motivera individer till våldsamma handlingar.

Demokratins måttfullhet

Till skillnad från den politiska extremismen erkänner demokratin att samhällsproblem vanligen har komplexa orsaker och kräver avvägningar mellan olika intressen.

Denna tanke om måttfullhet löper som en röd tråd genom den politiska filosofins historia. Aristoteles ansåg att det goda styrelsesättet bestod av en blandning av flera olika styrande principer.¹⁰¹ ”Politik är som att tålmodigt och intensivt borra i plankor, med lidelse och distans på samma gång”, skrev Max Weber vid 1900-talets början.¹⁰² Enligt Isaiah Berlin är förhoppningen om en perfekt slutlig lösning av samhällsproblem bara en illusion – värdekonflikter är en del av tillvaron och vi måste acceptera att leva med kompromisser i ett tillstånd av osäker jämvikt.¹⁰³

Med demokratins erkännande av att det politiska livet består av avvägningar och kompromisser följer också respekt för oliktankande. Principen om tolerans är en vattendelare mellan demokrati och politisk extremism. I den europeiska historiens perspektiv är toleransen ett led i försöken att få olika religiösa samfund att leva sida vid sida inom ett och samma samhälle. Toleransen vände sig mot fanatism och omvändelseiver. Med tiden fick toleransen en vidare innebörd och kom att tillämpas också inom andra områden än det religiösa. Grunden för tolerans är en respekt för att också andra människor är självständiga individer med egna moraluppfattningar och att det i ett samhälle kan finnas olika uppfattningar om vad som utgör det goda livet.¹⁰⁴

Kunskap

Åren efter kalla krigets slut och murens fall 1989 spreds en allmän uppfattning att demokratin slutligen hade säkrat segern. Men det finns i dag anledning att återvända till Herbert Tingstens bok från 1933, året då nationalsocialisterna tog över makten i Tyskland. Boken har titeln ”Demokratins seger och kris”. Hotet från högerextremismens fascism och nazism är fortfarande inte övervunnet. Kommunismens och anarkismens idéer lever kvar inom små grupper som har revolution och terror på sitt program. Dessutom har den extrema islamismen

---

¹⁰¹ Aristoteles, *Politiken*, Paul Åströms förlag, 1993.

¹⁰² Max Weber, ”Politik som yrke”, i *Vetenskap och politik*, Korpen, Göteborg 1977, sid. 95. Föredraget ”Politik als Beruf” hölls 1919.

¹⁰³ Isaiah Berlin (1990), *The Crooked Timber of Humanity*. John Murray, London.

¹⁰⁴ Susan Mendus, red. (1989), *Justifying Toleration. Conceptual and Historical Perspectives*. Cambridge University Press, Cambridge, sid. 155–175.

tillkommit som ett nytt och akut hot mot de demokratiska staternas institutioner och medborgare.

Ett av demokratins skarpaste försvarsinstrument är kunskap. Diktaturer och politiska extremist rörelser handikappas av att de genom att påtvinga ett ideologiskt enhetstänkande förhindrar fri kunskapsbildning och konstruktiv debatt. Demokratin har ett stort försteg genom förmågan att fritt kunna samla och analysera fakta och att öppet diskutera slutsatser och handlingsalternativ.

Demokratins anhängare kan därför erkänna att deras idéhistoria delvis sammanfaller med demokratimotståndets. Upplysningstiden har lämnat ett dubbelt arv. Å ena sidan innebar upplysningen och franska revolutionen att demokratins allmänna idé för första gången i världshistorien förverkligades i stor skala. Förnuftstro, fri- och rättigheter, folksuveränitet, konstitutionalism och en rationell samhällsorganisation är delar av detta arv. Å andra sidan drev franska revolutionens excesser fram intolerans och extremism. Jakobinism, reaktionär konservatism, auktoritär sekularism och statscentralism är också barn av franska revolutionen.

Demokratin är ett system som består av flera olika principer och institutioner som håller varandra i en stundtals bräcklig balans. Inre spänningar och yttre samhällsförändringar gör demokratin till ett dynamiskt system som ständigt behöver övervakas och modifieras. Demokratin måste hela tiden återerövas och förnyas.

Denna rapport har velat bidra till kunskap om demokratins motståndare. Men ett indirekt syfte har också varit att öka kunskapen om demokratin, vår egen samhällsmodell. Kontrasten med den politiska extremismen belyser det demokratiska samhällets särdrag och egna problem. Så lär känna demokratins motståndare. Men lär också känna demokratin. *Gnothi seavton* löd inskriptionen på Apollotemplet i Delfi: känn dig själv.

Det är nämligen ingen tillfällighet att antidemokratiska riktningar angriper just fria skolor och universitet. Islamiska statens avläggare i Nigeria kallar sig ”Boko Haram”, som ordagrant betyder att västlig utbildning är förbjuden. När den somaliska terrororganisationen al-Shabaab gick till väpnat angrepp i Kenya valde den universitetet i Garissa som mål. Fredspristagaren Malala Yousafzai skadades svårt i mordförsök då talibanska terrorister försökte stoppa hennes kamp för flickors rätt att gå i skolan.

Den fria kunskapsbildningen är det största hotet mot demokratins motståndare. Demokratins värdegrund bygger på tankefrihet, yttrandefrihet och rätten att själv

söka sanningen. Demokratins metod bygger på fantasi, möjligheten att pröva nya idéer och kritisk diskussion. Inom politiken förutsätter demokratin ett öppet samtal. Därmed följer en vana att lyssna på andra synpunkter, en beredskap att kompromissa och en känsla av rättvisa.¹⁰⁵

---

¹⁰⁵ Karl Popper (1992), *In Search of a Better World*. Routledge, London, sid. 157 f.